

Op welk tijdstip heeft maarschalk NEY in Juni 1815 bevel
ontvangen, om Quatre-Bras te bezetten?

DOOR

G. J. W. KOOLEMANS BEIJNEN.

gepensionneerd luitenant-generaal.

Sinds GAMOT, NEY's schoonbroeder, in 1818 opkwam 1) tegen de tekortkomingen, door generaal GOURGAUD in zijn *Campagne de dix-huit cent quinze* 2) den Franschen maarschalk te laste gelegd, zijn de verschillende schrijvers over den veldtocht van 100 uren — hoevelen zijn er niet? — het over de beantwoording van bovenstaande vraag oneens geworden, en dit verschil van gevoelen is tot nu toe — dus 100 jaren lang — blijven bestaan. Hieruit blijkt alreeds, dat het antwoord op die vraag verre van onbeteekenend is. Het vormt dan ook een schakel in den keten der beschouwingen over eene andere vraag, die met het oog op de gewichtige gevolgen van den veldtocht van 1815 zich aan iederen geschiedschrijver moet opdringen: „Aan wien of aan wat moet de nederlaag van het Fransche leger bij Waterloo geweten worden?”

Aangezien, volgens de verhalen, het bedoelde bevel door NAPOLEON aan NEY mondeling is gegeven, kunnen wij de juiste bewoordingen, waarin het is vervat, niet teruggeven. De oorspronkelijke mededeelingen erover zijn afkomstig van GOURGAUD, die in 1815, als kolonel, eerste ordonnans-officier was van NAPOLEON en wiens bovengenoemd werk (1818) door den keizer in St.-Helena is nagezien, verder uit het 9e boek van de *Mémoires pour servir à l'histoire de France* en 1815 3), welke aan NAPOLEON zelf worden toegeschreven, en eindelijk uit de *Relation de la campagne de 1815, dite de Waterloo*, opgesteld in 1829 door den kolonel HEYMÈS, die in 1815 adjudant

1) In eene brochure: *Réfutation en ce qui concerne le maréchal NEY, de l'ouvrage ayant pour titre: Campagne de 1815 ou Relation des opérations militaires qui ont eu lieu pendant les cent jours par le général GOURGAUD, écrite à Sainte-Hélène, par M. GAMOT, ancien préfet*, Paris, ANT. BAILLEUL 1818 (Bibliothèque nationale te Parijs).

2) Paris, P. MONGIE aîné, 1818.

3) Paris, BARROIS l'aîné, 1820.

van maarschalk NEY was, en zijn relaas als dat van een ooggetuige aan het publiek voorstelt 1).

Wanneer nu die drie lezingen met elkander in overeenstemming waren, dan was de quaestie opgelost; maar dit is geenszins het geval. Als geheel onpartijdig mogen we geen der drie schrijvers aannemen: NAPOLEON schreef pro domo suo, GOURGAUD was een NAPOLEON-vereerder, als misschien geen tweede te vinden zou zijn, en HEYMÈS schreef om de daden van zijn chef in een ander daglicht te stellen dan door de beide vorige schrijvers was gedaan. Bovendien beroepen geen van drieën zich in dezen op officieele stukken, zoodat of hun geheugen alleen, of hoogstens losse aantekeningen als grondslagen van hunne mededeelingen moeten worden aangenomen — grondslagen, die geene historische juistheid waarborgen.

De latere schrijvers volgen nu — eigener opvatting — de een of andere lezing, somtijds met korte motiveering, maar in den regel onvoldoende voor hen, die de waarheid willen zoeken, en niet alle gegevens daarvoor bij de hand hebben. Om zich een zelfstandig oordeel over die quaestie te vormen, moet men alles, wat op de zaak betrekking heeft, kunnen raadplegen; alleen de vergelijking dier verschillende stukken kan ons nader tot de waarheid brengen. Steeds zijn meer en meer van die bescheiden bekend geworden. Wij willen ze hier alle, voor zooveel noodig onverkort, weergeven, en aan de hand daarvan de meer of mindere geloofwaardigheid der drie verschillende lezingen aan eene beschouwing onderwerpen.

Den algemeenen toestand der tegenover elkander staande legers zullen we bij onze lezers als bekend onderstellen en slechts even in herinnering brengen, dat het Fransche leger uit de verzameling bezuiden de Sambre in den vroegen morgen van den 15^{en} Juni 1815 ten aanval was opgerukt, en dat de brug bij Charleroi te 11 uur, onder persoonlijke leiding van NAPOLEON, door de mariniers en sappeurs van de garde, met de jonge garde van DUHESME, en de brug bij Marchiennes te 12 uur door REILLE's korps geforceerd werden, waarop de Pruisische troepen van het korps van ZIETEN noord- en noord-oostwaarts werden teruggedrongen.

Wij zullen de officieele bescheiden, die ons moeten dienen, vooropzetten, en daarna de oorspronkelijke mededeelingen omtrent het bewuste bevel als uitgangspunt onzer beschouwingen nemen.

A. Au bivouac de Jumignon 2), le 15 juin 1815, à 8 heures et

1) Het is als eerste stuk opgenomen in de Documents inédits sur la campagne de 1815, publiés par le duc d'ELCHINGEN, Paris 1840, waarin NEY's zoon de hem bekende stukken, die ter rechtvaardiging van zijns vaders daden konden dienen, heeft bijeenverzameld.

2) Ten zuiden van Marchiennes-au-Pont aan de Heure, een oostwaarts van die plaats uitmondend zijriviertje van de Sambre. Dit plaatsje komt ook voor onder den naam van Jamioulx.

demie du matin SOULT 1) aan REILLE 2) [Documents inédits (voortaan te vermelden als D. I.), blz. 22].

Monsieur le comte REILLE, l'empereur m'ordonne de vous écrire de passer la Sambre, si vous n'avez pas de forces devant vous, et de vous former sur plusieurs lignes, à une ou deux lieues en avant, de manière à être à cheval sur la grande route de Bruxelles, en vous éclairant fortement dans la direction de Fleurus. M. le comte d'ERLON 3) passera à Marchiennes et se formera en bataille sur la route de Mons à Charleroi, où il sera à portée de vous soutenir au besoin.

Si vous êtes encore à Marchiennes lorsque le présent ordre vous parviendra, et que le mouvement par Charleroi 4) ne put avoir lieu, vous l'opéreriez toujours par Marchiennes, mais toujours pour remplir les dispositions ci-dessus.

L'empereur se rend devant Charleroi. Rendez compte immédiatement à Sa Majesté de vos opérations et de ce qui se passe devant vous.

B. Bivouac de Jumignon, 15 juin, 10 heures du matin. SOULT aan d'ERLON (D. I. blz. 24).

Monsieur le Comte, l'empereur m'ordonne de vous écrire que M. le comte REILLE reçoit ordre de passer la Sambre à Charleroi, et de se former sur plusieurs lignes à une ou deux lieues en avant, à cheval sur la grande route de Bruxelles.

L'intention de Sa Majesté est aussi que vous passiez la Sambre à Marchiennes, ou à Ham 5), pour vous porter sur la grande route de Mons à Charleroi, où vous vous formerez sur plusieurs lignes, et prendrez des positions qui vous rapprocheront de M. le comte REILLE, liant vos communications et envoyant des partis dans toutes les directions: Mons, Nivelles, etc... Ce mouvement aurait également lieu si M. le comte REILLE était obligé d'effectuer son passage par Marchiennes. Rendez-moi compte de suite de vos opérations et de ce qui se passe devant vous; l'empereur sera devant Charleroi.

C. En avant de Charleroi, à 3 heures du soir, 15 juin 1815. SOULT aan d'ERLON (D. I. blz. 25).

Monsieur le comte d'ERLON, l'empereur ordonne à Monsieur le comte REILLE de marcher sur Gosselies, et d'y attaquer un corps ennemi qui paraissait s'y arrêter. L'intention de l'empereur est que vous marchiez aussi sur Gosselies, pour appuyer le comte REILLE et le seconder dans ses opérations. Cependant vous devrez toujours faire garder Marchiennes,

1) Majoor-generaal of chef van den generalen staf van NAPOLEON.

2) Commandant van het 2e legerkorps.

3) Commandant van het 1e legerkorps.

4) Dit is niet zeer duidelijk, vooral omdat ook in de oorspronkelijke marschorder gezegd was, dat REILLE's korps waarschijnlijk wel den overtocht over de Sambre bij Marchiennes zou kunnen bewerkstelligen. Vermoedelijk zal er uit moeten gelezen worden: „indien de overgang bij Charleroi in het geheel niet benut kan worden.”

5) Vermoedelijk abusievelijk voor Alnes of Thuin, zuid-westwaarts van Marchiennes-au-Pont.

et vous enverrez une brigade sur les routes de Mons, lui recommandant de se garder très militairement.

D. Jumay, le 15 juin 1815. D'ERLON aan SOULT. (DE BAS et T'SERCLAES DE WOMMERSOM. La campagne de 1815, III. p. 254).

Conformément à l'ordre de Votre Excellence en date de ce jour, 3 heures du soir, je m'étais dirigé sur Gosselies. J'y ai trouvé le 2e corps établi; en conséquence, j'ai placé ma 4e division en arrière de ce village, et ma 2e en avant de Jumay, la brigade de cavalerie se trouve dans ce dernier endroit.

La 3e division est restée à Marchienne et la 1re à Thuin, mon autre brigade de cavalerie est à Solre et Bienne sous Thuin, ce qui est disséminer beaucoup mes troupes; je prie Votre Excellence de vouloir bien me faire savoir si je dois rappeler celles que j'ai laissées en arrière.

La reconnaissance que j'ai fait pousser sur Fontaine l'Evêque a appris que 1500 Prussiens, qui s'y trouvaient ce matin avec trois pièces d'artillerie, en sont partis à midi se dirigeant sur Marche le Chateau(?); ils ont emmené avec eux beaucoup de bestiaux.

J'attends l'ordre de demain par l'officier qui aura l'honneur de remettre cette lettre à Votre Excellence.

E. Charleroi, le 15 juin 1815 1). SOULT aan D'ERLON. (D. I. blz. 25).

Monsieur le Comte, l'intention de l'empereur est que vous ralliez votre corps sur la rive gauche de la Sambre, pour joindre le 2e corps à Gosselies, d'après les ordres que vous donnera à ce sujet M. le maréchal prince de la Moskowa (NEY).

Ainsi vous appellerez les troupes que vous avez laissées à Thuin, Sobre 2) et environs; vous devrez cependant avoir toujours de nombreux partis sur votre gauche pour éclairer la route de Mons.

F. Aanteekening van den hertog van Elchingen (NEY's zoon) in D. I. blz. 30.

En 1829 j'ai été avec le colonel HEYMES chez M. le maréchal duc DE DALMATIE (SOULT); nous lui avons demandé.... Il nous dit également „que l'empereur n'avait pas eu la pensée de faire occuper les Quatre-Bras, le 15 au soir, et qu'il n'en avait pas donné l'ordre” 3).

G. Order door NEY den 15^{den} Juni tegen 6 uur te Gosselies uitgegeven (VON OLLECH, Geschichte des Feldzuges von 1815 nach archivalischen Quellen, Berlin 1876, blz. 102).

Die Kavallerie-Brigade Piré und die Garde-Kavallerie-Division rücken sogleich auf der Strasze nach Brüssel weiter vor. Die Division Bachelu

1) Volgens POLLIO verzonden te 10 uur 's avonds. Dit schrijven is klaarblijkelijk een antwoord op het vorige.

2) Zal wel Solre-sur-Sambre moeten zijn.

3) HOUSSAYE stelt hiertegenover, dat SOULT aan generaal BERTHEZÈNE zou gezegd hebben (BERTHEZÈNE, Souvenirs militaires II, 259) dat NEY „reçut en sa présence, le 15 juin, l'ordre le plus précis d'occuper les Quatre-Bras.”

folgt zu ihrer Unterstützung. Die Division Girard setzt die Verfolgung der preussischen (I.) Brigade nach Heppignies fort. Die Divisionen Guilleminot und Foy bleiben einstweilen bei Gosselies stehen 1).

H. Notice historique sur les mouvements du 2e corps dans la campagne de 1815, par le lieutenant-général comte REILLE (D. I. blz. 56).

.... Les divisions se formèrent ensuite (d. i. na den overtocht over de Sambre bij Marchiennes en het terugdrijven der Pruisen) à la hauteur de Jumet, la droite au-delà de la chaussée, et marchèrent sur le bois de Lombuc et sur Gosselies; c'est dans ce moment que le maréchal NEY, prince de la Moskowa, qui arrivait de Paris, vint prendre le commandement de l'aile gauche de l'armée composée du 2e corps, du 1er corps qui marchait ensuite, et d'un corps de cavalerie.

Ce maréchal poussa sur Frasnes une division de cavalerie de la garde qu'il avait amenée avec lui, et le 2e corps prit position, la cavalerie et la 5e division (BACHELU) à Mellet. La 6e (GUILLEMINOT of Prince JÉRÔME — eerstgenoemde was aan laatstgenoemde toegevoegd) et la 7e division (GIRARD) derrière le bois de Lombuc et la 9e (FOY) à Gosselies.

L'arrière-garde prussienne s'était retirée sur Heppignies un peu avant la nuit. L'empereur ayant donné ordre de pousser une avant-garde dans la direction de Fleurus, la 7e division (GIRARD) fut dirigée sur ce point, et elle s'arrêta à 10 heures du soir à Wagnée où elle avait rencontré l'ennemi.

Le 16 au matin les troupes du 2e corps étaient prêtes à marcher. Vers les sept heures du matin le général REILLE alla voir Monsieur le maréchal NEY, qui était rentré dans la nuit à Gosselies, pour lui demander des ordres. Ce maréchal lui dit qu'il en attendait de l'empereur, auquel il rendit compte de sa position; qu'il allait retourner à Frasnes, et que si dans son absence il arrivait des ordres de mouvement, il fallait les exécuter de suite et les communiquer au comte d'ERLON, commandant le 1er corps, qui était à Jumet et en arrière.

.... Ce ne fut qu' à onze 2) heures que le général FLAHAUT, aide de camp de l'empereur, passa à Gosselies, et communiqua au général REILLE l'ordre pour le maréchal NEY d'occuper les Quatre-Bras avec l'aile gauche, en poussant une avant-garde à Gennapes. Le général REILLE en informa de suite le commandant du 1er corps, ordonna à ses divisions de se diriger sur les Quatre-Bras, et rejoignit vers une

1) Ik heb deze order in de Duitsche taal overgenomen, omdat ik haar in de Fransche taal, waarin zij zou moeten zijn opgesteld, niet heb gevonden. Zoolang dit niet het geval is, onderstel ik, dat het eene fictieve order is, door generaal VON OLLECH afgeleid uit den toestand en de bewegingen der troepen, zooals hij zich die op grond der hem ten dienste staande bronnen voorstelde. Is zij niet fictief, dan is zij, zooals nader zal blijken, in deze quaestie van vrij groote beteekenis, vooral met betrekking tot het uur van uitgifte.

2) Uit P. (hierachter), REILLE aan NEY, geschreven te 10¹/₄ uur, blijkt, dat FLAHAUT toen reeds bij REILLE geweest is, dus vermoedelijk omtreeks 10 uur. REILLE heeft in dit verhaal zijne fout, om niet dadelijk op te rukken, willen verbloemen.

heure le maréchal qui avec la cavalerie de la garde, observait l'ennemi en avant de Frasnes.

Les 5e et 9e divisions (BACHELU en Foy) et celle de cavalerie étant formées, commencèrent l'attaque vers les deux heures.....

La 6e division d'infanterie (GUILLEMINOT) était encore assez éloignée, et le commandant de la 7e (GIRARD) rendait compte que l'empereur l'ayant rencontré à Wagnée, au moment où il se mettait en route pour se diriger sur les Quatre-Bras, l'avait emmené avec lui sur Saint-Amand.

I. Frasné, le 15 juin 1815, 9 heures du soir. Général LEFEBVRE DESNOËTTES 1) au maréchal NEY (DE BAS et DE T'SERCLAES DE WOMMERSOM, III. p. 253).

En arrivant à Frasné suivant vos ordres, nous l'avons trouvé occupé par un régiment de Nassau infanterie, d'environ 1500 hommes et 8 pièces d'artillerie. Comme ils se sont aperçus que nous manoeuvrions pour les tourner, ils sont sortis du village; là nous les avons, en effet, enveloppés de nos escadrons, le général COLBERT a même été à une portée de fusil de Quatre-Bras sur la grande route; mais comme le terrain était difficile et que l'ennemi s'est appuyé au bois de Bossus et qu'il a fait un feu très vif de ses 8 pièces de canon, il nous a été impossible de l'entamer. Cette troupe que nous avons trouvée à Frasné ne s'est pas portée ce matin en avant et ne s'est pas battue à Gosselies; elle est sous les ordres de lord WELLINGTON et semble vouloir se retirer vers Nivelles; ils ont allumé un fanal à Quatre-Bras et ont beaucoup tiré de leur canon. Aucune des troupes qui se sont battues ce matin à Gosselies n'ont passé par ici; elles ont marché vers Fleurus. Les paysans ne peuvent pas me donner de renseignements sur un grand rassemblement de troupes dans ces environs, seulement il y a un parc d'artillerie à Tubise, composé de 100 caissons et 12 pièces d'artillerie; on dit que l'armée belge est dans les environs de Mons et que le quartier général du jeune prince FRÉDÉRIC D'ORANGE est à Brenne-le-Comte.

Nous avons fait une quinzaine de prisonniers et nous avons eu une dizaine d'hommes tués ou blessés.

Demain à la pointe du jour, j'enverrai aux Quatre-Bras une reconnaissance qui l'occupera, s'il est possible, car je pense que les troupes de Nassau sont parties. Il vient de m'arriver un bataillon d'infanterie, que j'ai placé en avant du village. Mon artillerie ne m'ayant pas rejoint, je lui ai envoyé l'ordre de bivouaquer avec la division BACHELU; elle me rejoindra demain matin.....

P. S. Je vous envoie un maréchal des logis qui prendra les ordres de Votre Excellence.

J'ai l'honneur d'observer à Votre Excellence que l'ennemi n'a point montré de cavalerie devant nous, mais l'artillerie est de l'artillerie légère.

1) Commandant van de lichte cavalerie van de oude garde.

J. Gosselies, 15 juin 1815, 11 heures du soir. NEY aan SOULT (DE BAS et DE T'SERCLAES DE WOMMERSOM III. 252).

J'ai l'honneur de rendre compte à Votre Excellence que, conformément aux ordres de l'Empereur, je me suis rendu cet après-midi sur Gosselies, pour en déloger l'ennemi, avec la cavalerie du général PIRÉ et l'infanterie du général BACHELU. La résistance de l'ennemi a été peu opiniâtre; on a échangé de part et d'autre 25 à 30 coups de canon; il s'est replié par Heppignies sur Fleurus.

Nous avons fait 5 à 600 prisonniers prussiens du corps du général ZIETEN.

Voici l'emplacement des troupes:

Le général LEFEBVRE-DESNOËTTES avec les lanciers et les chasseurs de la garde, à Frasne;

Le général BACHELU avec la 5e division à Mellet 1);

Le général FOY avec la 9e division, à Gosselies;

La cavalerie légère du général PIRÉ à Heppignies.

Je ne sais où se trouve le général en chef REILLE 2). Le général comte D'ERLON me mande qu'il est à Jumet avec la plus grande partie de son corps d'armée; je viens de lui transmettre les dispositions prescrites par la lettre de Votre Excellence en date de ce jour 3).

Je joins à ma lettre un rapport du général LEFEBVRE-DESNOËTTES (Zie hiervóór **I**).

K. Paris, 26 Juin 1815. NEY aan FOUCHÉ 4) (Vie du maréchal NEY, Bruxelles chez P. J. DE MAT 1816. I. blz. 175).

Les bruits les plus diffamans et les plus mensongers se répandent, depuis quelques jours, dans le public sur la conduite que j'ai tenue dans cette courte et malheureuse campagne; les journaux les repètent et semblent accréditer la plus odieuse calomnie. Après avoir combattu pendant vingt-cinq ans, et versé mon sang pour la gloire et l'indépendance de ma patrie, c'est moi que l'on ose accuser de trahison; c'est

1) Kan op het kaartje aangeteekend worden op 1 mM. zuid-oostwaarts van het snijpunt van den weg Quatre-Bras—Gosselies en den Oud-Romeinschen weg, ongeveer 1 mM. boven de lijn Liberchies—Heppignies.

2) Dit is eene vreemde mededeeling, zoowel om den titel van général en chef, toegekend aan een zijner onderhebbende korpscommandanten, als omdat REILLE ook in Gosselies moet geweest zijn.

3) Dien brief van SOULT aan NEY van den 15en Juni kennen wij niet. Het zou kunnen zijn, dat hiermede bovenstaande brief **E**. bedoeld werd, aannemende dat SOULT dien over NEY aan D'ERLON deed toekomen.

4) In de zitting van de Kamer der pairs van 23 Juni had NEY, op den meest heftigen toon, als in een bui van waanzin, verzekerd, dat het leger nagenoeg geheel was te gronde gericht, dat daarvan geen tegenstand meer was te verwachten; o. a. had hij uitgeroepen: „Il n'y a pas été possible de rallier un seul homme de la garde." In het openbaar als verrader uitgekreten, schreef hij een open brief aan FOUCHÉ, toen voorzitter van het voorloopig bewind, welke brief op zijn verzoek, in grooten oplaag in Parijs verspreid werd o. a. in het Journal des débats van 27 Juni 1815 en in het Journal de l'Empire van 29 Juni 1815.

moi que l'on signale au peuple, à l'armée même, comme l'auteur du désastre qu'elle vient d'essuyer!

Forcé de rompre le silence, car s'il est toujours pénible de parler de soi, c'est surtout lorsqu'on a à repousser la calomnie, je m'adresse à vous, M. le duc, comme président du gouvernement provisoire, pour vous tracer un exposé fidèle de ce dont j'ai été témoin.

..... Arrivé le 12 à Laon, le 13 à Avesnes et le 14 à Beaumont, j'achetai dans cette dernière ville, de M. le maréchal duc de Trévise, (MORTIER) deux chevaux avec lesquels je me rendis le 15 à Charleroi, accompagné de mon premier aide de camp, le seul officier que j'eusse auprès de moi; j'y arrivai au moment où l'ennemi, attaqué par nos troupes légères, se repliait sur Fleurus et Gosselies.

L'empereur m'ordonna aussitôt d'aller me mettre à la tête des 1er et 2e corps d'infanterie, commandés par les lieutenans-généraux D'ERLON et REILLE, de la division de cavalerie légère du lieutenant-général PIRÉ, d'une division de cavalerie légère de la garde, sous les ordres des lieutenans-généraux LEFEBVRE-DESNOËTTES et COLBERT, et de deux divisions de cavalerie du comte de Valmy (KELLERMANN), ce qui formait huit divisions d'infanterie et quatre de cavalerie. Avec ces troupes, dont cependant je n'avais encore qu'une partie sous la main, je poussai l'ennemi, et l'obligeai d'évacuer Gosselies, Frasnès, Mellet et Heppignies: là, elles prirent position le soir, à l'exception du 1er corps, qui était encore à Marchiennes, et qui ne me rejoignit que le lendemain.

Le 16, je reçus l'ordre d'attaquer les Anglais dans leur position des Quatre-Bras; nous marchâmes à l'ennemi, avec un enthousiasme difficile à dépeindre; rien ne résistait à notre impétuosité....

L. Charleroi le 16 juin 1815 (volgens HOUSSAYE uitgegeven 's morgens te 5 uur, ontvangen te Gosselies omstreeks 6½ uur v.m.) SOULT aan NEY (D. I. blz. 26).

Monsieur le maréchal, l'empereur vient d'ordonner à M. le comte de VALMY, commandant le 3e corps de cavalerie, de le réunir et de le diriger sur Gosselies, où il sera à votre disposition.

L'intention de Sa Majesté est que la cavalerie de la garde, qui a été portée sur la route de Bruxelles, reste en arrière et rejoigne le restant de la garde impériale; mais, pour qu'elle ne fasse pas de mouvement rétrograde, vous pourrez, après l'avoir fait remplacer sur la ligne, la laisser un peu en arrière, où il lui sera envoyé des ordres dans le mouvement de la journée. M. le lieutenant-général LEFEBVRE-DESNOËTTES enverra, à cet effet, un officier pour prendre des ordres.

Veuillez m'instruire si le 1er corps a opéré son mouvement, et quelle est, ce matin, la position exacte des 1er et 2e corps d'armée, et des deux divisions de cavalerie qui y sont attachées, en me faisant connaître ce qu'il y a d'ennemis devant vous, et ce qu'on a appris 1).

1) Hierop heeft NEY den 16en Juni te 7 uur 's morgens o. a. geantwoord: Le 1er corps est à Jumet. Mon rapport d'hier en fait mention. (Mededeeling van HOUSSAYE, Waterloo (1913) blz. 136 noot 2; het antwoord in zijn geheel kennen wij niet).

M. Charleroi le 16 juin 1815 (volgens HOUSSAYE verzonden te 7 of 8 uur). SOULT aan NEY (D. I. bl. 27).

Monsieur le Maréchal, l'empereur ordonne que vous mettiez en marche les 2e et 1er corps d'armée, ainsi que le 3e corps de cavalerie, qui a été mis à votre disposition, pour les diriger sur l'intersection des chemins dits les Trois-Bras (route de Bruxelles), où vous leur ferez prendre position, et vous porterez en même temps des reconnaissances, aussi avant que possible, sur la route de Bruxelles et sur Nivelles, d'où probablement l'ennemi s'est retiré.

S. M. désire que, s'il n'y a pas d'inconvénient, vous établissiez une division avec de la cavalerie à Genappe, et elle ordonne que vous portiez une autre division du côté de Marbais, pour couvrir l'espace entre Sombref et les Trois-Bras. Vous placerez, près de ces divisions, la division de cavalerie de la garde impériale, commandée par le général LEFEBVRE DESNOËTTES, ainsi que le 1er régiment de hussards, qui a été détaché hier vers Gosselies.

Le corps qui sera à Marbais aura aussi pour objet d'appuyer les mouvements de M. le maréchal GROUCHY, sur Sombref, et de vous soutenir à la position des Trois-Bras, si cela devenait nécessaire. Vous recommanderez au général, qui sera à Marbais, de bien s'éclairer sur toutes les directions, particulièrement sur celles de Gembloux et de Wavre.

Si cependant la division du général LEFEBVRE-DESNOËTTES était trop engagée sur la route de Bruxelles, vous la laisseriez et vous la remplacerez au corps qui sera à Marbais par le 3e corps de cavalerie aux ordres de M. le comte DE VALMY, et par le 1er régiment de hussards.

J'ai l'honneur de vous prévenir que l'empereur va se porter sur Sombref, où, d'après les ordres de Sa Majesté, M. le maréchal GROUCHY doit se diriger avec les 3e et 4e corps d'infanterie, et les 1er, 2e et 4e corps de cavalerie. M. le maréchal GROUCHY fera occuper Gembloux.

Je vous prie de me mettre de suite à même de rendre compte à l'empereur de vos dispositions pour exécuter l'ordre que je vous envoie, ainsi que de tout ce que vous aurez appris sur l'ennemi.

Sa Majesté me charge de vous recommander de prescrire aux généraux commandant les corps d'armée de faire réunir leur monde et rentrer les hommes isolés, de maintenir l'ordre le plus parfait dans la troupe, et de rallier toutes les voitures d'artillerie et les ambulances qu'ils auraient pu laisser en arrière.

N. Charleroi le 16 juin 1815 (volgens HOUSSAYE geschreven te 8½ uur). NAPOLEON aan NEY (D. I. blz. 32).

Mon cousin, Je vous envoie mon aide de camp, le général FLAHAUT, qui vous porte la présente lettre. Le major général a dû vous donner des ordres; mais vous recevrez les miens plus tôt parce que mes officiers vont plus vite que les siens. Vous recevrez l'ordre de mouvement du jour, mais je veux vous en écrire en détail parce que c'est de la

plus haute importance. Je porte le maréchal GROUCHY avec les 3e et 4e corps d'infanterie sur Sombref. Je porte ma garde à Fleurus et j'y serai de ma personne avant midi. J'y attaquerai l'ennemi si je le rencontre et j'éclairerai la route jusqu' à Gembloux. Là d'après ce qui se passera, je prendrai mon parti peut-être à trois heures après midi, peut-être ce soir. Mon intention est que, immédiatement après que j'aurai pris mon parti, vous soyez prêt à marcher sur Bruxelles, je vous appuierai avec la garde qui sera à Fleurus ou à Sombref et je désirerais arriver à Bruxelles demain matin. Vous vous mettriez en marche ce soir même si je prends mon parti d'assez bonne heure pour que vous puissiez en être informé de jour et faire ce soir 3 ou 4 lieues et être demain à 7 heures du matin à Bruxelles. Vous pouvez donc disposer vos troupes de la manière suivante Première division à deux lieues en avant des Quatre-Chemins s'il n'y a pas d'inconvénient. Six divisions d'infanterie autour des Quatre-Chemins et une division à Marbais, afin que je puisse l'attirer à moi à Sombref, si j'en avais besoin. Elle ne retarderait d'ailleurs pas votre marche. Le corps du comte DE VALMY, qui a 3000 cuirassiers d'élite à l'intersection du chemin des Romains et de celui de Bruxelles afin que je puisse l'attirer à moi, si j'en avais besoin; aussitôt que mon parti sera pris, vous lui enverrez l'ordre de venir vous rejoindre. Je désirerais avoir avec moi la division de la garde que commande le général LEFEBVRE-DESNOËTTES, et je vous envoie les deux divisions du corps du comte DE VALMY pour la remplacer. Mais dans mon projet actuel, je préfère placer le comte DE VALMY de manière à le rappeler si j'en avais besoin, et ne point faire faire de fausses marches au général LEFEBVRE-DESNOËTTES, puisqu'il est probable que je me déciderai ce soir à marcher sur Bruxelles avec la garde. Cependant, couvrez la division LEFEBVRE par les deux divisions de cavalerie D'ERLON et de REILLE, afin de ménager la garde et que, s'il y avait quelque échouffourée avec les Anglais, il est préférable que ce soit sur la ligne que sur la garde.

J'ai adopté comme principe général pendant cette campagne, de diviser mon armée en deux ailes et une réserve. Votre aile sera composée des quatre divisions du 1er corps, des quatre divisions du 2e corps, de deux divisions de cavalerie légère, et de deux divisions du corps DE VALMY. Cela ne doit pas être loin de 45 à 50 mille hommes.

Le maréchal GROUCHY aura à peu près la même force et commandera l'aile droite. La garde formera la réserve, et je me porterai sur l'une ou l'autre aile, selon les circonstances. — Le major général donne les ordres les plus précis pour qu'il n'y ait aucune difficulté sur l'obéissance à vos ordres lorsque vous serez détaché, les commandants de corps devant prendre mes ordres directement quand je me trouve présent. — Selon les circonstances, j'affaiblirai l'une ou l'autre aile en augmentant ma réserve. — Vous sentez assez l'importance attachée à la prise de Bruxelles. Cela pourra d'ailleurs donner lieu à des accidents, car un mouvement aussi prompt et aussi brusque isolera l'armée

anglaise de Mons, Ostende, etc. Je désire que vos dispositions soient bien faites pour qu'au premier ordre vos huit divisions puissent marcher rapidement et sans obstacle sur Bruxelles.

Generaal FLAHAUT is omstreeks 11 uur te Frasne aangekomen, tengevolge waarvan NEY tusschen 11 en 11¹/₂ uur de navolgende order uitgaf.

O. Frasne 16 juin 1815 (HOUSSAYE, uitg. 1913, II. blz. 194). Le 2e corps se mettra tout de suite en marche pour aller prendre position: la 5e division (BACHELU) en arrière de Genappe sur les hauteurs; la 9e division (FOY) en seconde ligne, à droite et à gauche de Bouterlez; les 6e et 7e divisions (GUILLEMINOT en GIRARD) à l'embranchement des Quatre-Bras. Les trois premières divisions du comte d'ERLON (ALIX, DONZELOT, MARCOGNET) prendront position à Frasnes. La division de droite s'établira à Marbais avec la 2e division de cavalerie. La 1e division de cavalerie couvrira notre marche et nous éclairera sur Bruxelles et sur nos flancs. Les deux divisions du comte DE VALMY s'établiront à Frasnes et à Liberchies. La division de la cavalerie de la garde restera dans sa position actuelle de Frasnes 1).

Blijkens **H** had NEY, toen hij Gosselies verliet, om zich naar Frasne te begeven, voor REILLE en d'ERLON het bevel achtergelaten, om orders van den Keizer aan hem gericht, doch hunne korpsen betreffend, onmiddellijk ten uitvoer te brengen. Daar generaal FLAHAUT, die zijn weg over Gosselies had genomen, hun te Frasnes de order van NAPOLEON overhandigd had, mocht Ney dus onderstellen, dat die korpsen op marsch waren. In plaats daarvan ontving de maarschalk het navolgende bericht:

P. Gosselies, le 16 juin 1815, 10¹/₄ heures du matin.

REILLE aan NEY (D. I. blz. 37).

J'ai l'honneur d'informer Votre Excellence du rapport que me fait faire verbalement le général GIRARD par un de ses officiers.

L'ennemi continue à occuper Fleurus par de la cavalerie légère qui a des vedettes en avant; l'on aperçoit deux masses ennemies venant par la route de Namur et dont la tête est à la hauteur de Saint-Amand; elles se sont formées peu à peu, et ont gagné quelque terrain à mesure qu'il leur arrivait du monde: on n'a pu guères juger de leur force à cause de l'éloignement; cependant ce général pense que chacune pouvait être de six bataillons en colonne par bataillon. On apercevait des mouvements de troupes derrière.

M. le lieutenant-général FLAHAUT m'a fait part des ordres qu'il portait à Votre Excellence; j'en ai prévenu M. le comte d'ERLON, afin qu'il puisse suivre mon mouvement. J'aurais commencé le mien sur Frasnes aussitôt que les divisions auraient été sous les armes; mais

1) HOUSSAYE maakt hierbij' terecht de opmerking, dat NEY in deze order beschikt over de 7e divisie (GIRARD) niet wetende, dat de Keizer die bij den rechter vleugel zoude terughouden.

d'après le rapport du général GIRARD, je tiendrai les troupes prêtes à marcher en attendant les ordres de Votre Excellence, et comme ils pourront me parvenir très vite, il n'y aura que très peu de temps de perdre.

J'ai envoyé à l'empereur l'officier qui m'a fait le rapport du général GIRARD.

Hierop kwam het navolgende antwoord:

① Frasnes le 16 juin 1815. Le colonel, premier aide de camp HEYMÈS (pour le Maréchal prince DE LA MOSKOWA) aan REILLE (D. I. blz. 38) 1).

Ordre de mouvement.

Conformément aux instructions de l'empereur, le 2e corps se mettra en marche de suite pour aller prendre position, la cinquième division (BACHELU) en arrière de Gennapes, sur les hauteurs qui dominent cette ville, la gauche appuyée à la grande route. Un bataillon ou deux couvriront tous les débouchés en avant sur la route de Bruxelles. Le parc de réserve et les équipages de cette division resteront avec la seconde ligne.

La neuvième division (FOY) suivra les mouvements de la cinquième, et viendra prendre position en seconde ligne sur les hauteurs à droite et à gauche du village de Bouterlet (Bouterlez).

Les sixième (GUILLEMINOT) et septième (GIRARD) divisions à l'embranchement des Quatre-Bras, où sera votre quartier-général. Les trois premières divisions du comte D'ERLON viendront prendre position à Frasnes; la division de droite 2) s'établira à Marbais avec la deuxième division de cavalerie légère du général PIRÉ; la première couvrira votre marche, et vous éclairera sur Bruxelles et sur vos deux flancs. Mon quartier à Frasnes.

P.S. Deux divisions du comte DE VALMY s'établiront à Frasnes et à Liberchies.

Les divisions de la garde des généraux LEFEBVRE-DESNOËTTES et COLBERT resteront dans leur position actuelle de Frasnes.

Het door de schuld van REILLE veroorzaakt oponthoud had ten gevolge, dat het hoofd van het 2e korps (divisie BACHELU) eerst te half twee te Frasnes aankwam. Te twee uur, nadat ook de divisie Foy was opgemarcheerd, begon van uit Frasne de aanval op de Nederlandsche divisie DE PERPONCHER bij Quatre-Bras.

Intusschen had nog het navolgende bericht NEY bereikt.

R. Charleroi, le 16 juin 1815 (volgens HOUSSAYE afgezonden te 10 uur). SOULT aan NEY (D. I. blz. 31).

Un officier de lanciers vient de dire à l'empereur que l'ennemi présentait des masses du côté des Quatre-Bras. Réunissez les corps des comtes REILLE et D'ERLON, et celui du comte DE VALMY, qui se met à l'instant en route pour vous rejoindre; avec ces forces, vous devrez

1) Dit kan dezelfde order zijn als die, welke HOUSSAYE vermeldt (①).

2) Hiermede moet D'ERLON's 4e divisie (DURUTTE) bedoeld zijn.

battre et détruire tous les corps ennemis qui peuvent se présenter. BLÜCHER était hier à Namur, et il n'est pas vraisemblable qu'il ait porté des troupes vers les Quatre-Bras; ainsi vous n'avez affaire qu'à ce qui vient de Bruxelles.

Le maréchal GROUCHY va faire le mouvement sur Sombref, que je vous ai annoncé et l'empereur va se rendre à Fleurus; c'est là où vous adresserez vos nouveaux rapports à Sa Majesté.

Eindelijk moeten hierbij nog de navolgende bescheiden vermeld worden:

S. Frasne 16 juin, 11 heures. NEY aan SOULT (uit de archives de la guerre medegeedeeld door generaal POLLIO, Waterloo 1815, Fransche vertaling van generaal GOIRAN, blz. 186).

Je reçois en ce moment vos instructions sur le mouvement du 1er et du 2e corps d'infanterie, de la division PIRÉ de cavalerie légère et des deux divisions du 3e corps (KELLERMANN).

Celles de l'empereur m'étaient déjà parvenues.

Voici les dispositions que j'ai prescrites:

Le 2e corps (REILLE) aura une division en arrière de Genappe, une autre à Bouteret, les deux autres aux Quatre-Bras.

Une division de cavalerie légère couvrira la marche du 2e corps.

Le 1er corps aura une division à Marbais, les deux autres 1) à Frasne, une division de cavalerie légère à Marbais. Les deux divisions de cavalerie du comte de Valmy (KELLERMANN) à Frasne et à Liberchies.

Les deux divisions 2) de cavalerie légère de la Garde resteront à Frasne, où j'établirai mon quartier-général. Tous les renseignements portent qu'il y a 3000 hommes d'infanterie ennemie aux Quatre-Bras et très peu de cavalerie. Je pense que les dispositions de l'empereur pour la marche sur Bruxelles s'effectueront sans de grands obstacles.

Dit bericht kan hebben bijgedragen, om Napoleon in de meening te brengen of te houden, dat het NEY geene moeite zou kosten om de te Quatre-Bras vijandelijke strijdkrachten terug te drijven. Toen hij dus zijn besluit genomen had (lorsqu'il avait pris son parti — zie **P**), om eerst de Pruisen aan te vallen, meende hij op NEY's medewerking te kunnen rekenen, en werd te 2 uur de navolgende order aan den marschalk afgezonden naar Gosselies, welke plaats dus nog als het hoofdkwartier van den commandant van den linker vleugel werd beschouwd.

Langs twee wegen (over Wagnée-Bois de Lombuc en over Wagnée-Ransart) werd die order in tweevoud overgebracht.

T. En avant de Fleurus, le 16 juin à 2 heures. SOULT aan NEY te Gosselies (D. I. blz. 40).

Monsieur le Maréchal, l'empereur me charge de vous prévenir que l'ennemi a réuni un corps de troupes entre Sombref et Bry, et qu'à deux heures et demie M. le maréchal GROUCHY, avec les troisième (VANDAMME) et quatrième (GÉRARD) corps, l'attaquera; l'intention de

1) Moet zijn: les trois autres (vergelijk **Q**).

2) Lees: brigades.

Sa Majesté est que vous attaquiez aussi ce qui est devant vous, et qu'après l'avoir vigoureusement poussé, vous rabattiez sur nous pour concourir à envelopper le corps dont je viens de vous parler.

Si ce corps était enfoncé auparavant, alors Sa Majesté ferait manœuvrer dans votre direction pour hâter également vos opérations.

Instruisez de suite l'empereur de vos dispositions et de ce qui se passe sur votre front.

U. Frasne, le 16 juin 1815, 10 heures du soir. NEY aan SOULT, eigenhandig 1).

Monsieur le Maréchal! L'attaque que j'ai dirigée contre les Anglais dans la position des Quatre-Bras a sûrement été de la plus grande vigueur; un malentendu de la part du comte d'ERLON m'a privé de l'espérance d'une belle victoire, car au moment où les 5e et 9e divisions du général REILLE avaient tout culbuté, le 1er corps a marché sur St. Amand pour appuyer la gauche de S. M., et ce qu'il y a de fatal, c'est que ce corps ayant rétrogradé ensuite pour me rejoindre, n'a pu ainsi être utile à personne.

La division du prince JÉRÔME a donné avec une grande valeur; Son Altesse Royale a été légèrement blessée.

Il n'y a donc eu réellement d'engagées que trois divisions d'infanterie 2) et une brigade de cuirassiers 3) et la cavalerie du général PIRÉ. Le comte de Valmy (KELLERMANN) a fait une belle charge. Tout le monde a fait son devoir excepté le 1er corps.

L'ennemi a perdu beaucoup de monde; nous avons pris du canon et un drapeau.

Nous n'avons réellement perdu qu'environ deux mille hommes tués et quatre mille blessés. J'ai demandé les rapports des généraux comtes REILLE et d'ERLON, et je les enverrai à Votre Excellence.

Ziedaar de schriftelijke bescheiden — voor zooveel zij bekend zijn — die op NEY's aanvankelijke handelingen op den 15en en den 16en Juni 1815 tegen het Engelsch-Nederlandsche leger betrekking hebben. Hieraan ontbreekt het allereerste bevel, hetwelk (zooals hierboven reeds is medegedeeld) hem door NAPOLEON mondeling zou gegeven zijn op den 15en Juni.

1) Dit is het nog weinig bekende, 't eerst door POLLIO (Waterloo, blz. 247) medegedeelde rapport van NEY, hetwelk, hoewel in zeer grove trekken, betrekking heeft op het geheele gevecht bij Quatre-Bras van twee uur af. HOUSSAYE heeft het ook in de latere uitgaven van zijn Waterloo opgenomen (zie uitg. 1913, blz. 224 noot).

2) De divisie GIRARD streed bij Ligny, en d'ERLON's korps heeft, als bekend, geen deel aan het gevecht genomen, maar tusschen de slagvelden van Quatre-Bras en Ligny heen en weer gewandeld.

3) De garde-cavalerie-divisie LEFEBVRE DESNOETTES schijnt op NAPOLEON's aanwijzing (zie N) niet tot het gevecht te zijn aangetrokken. Van KELLERMANN's korps zijn 3 brigades te Liberchies gelaten. Alleen de brigade kurassiers van GUITON (11e divisie) heeft er haar doodenrit gereden, onder persoonlijke aanvoering van KELLERMANN. (HOUSSAYE, uitg. 1913, blz. 212—216).

HEYMÈS, die er bij tegenwoordig was, deelt daaromtrent het navolgende mede 1). Na eerst de reis naar Charleroi verhaald te hebben, zooals NEY dit later zelf deed in zijn brief aan FOUCHÉ (K.), met toevoeging intusschen bij de mededeeling, dat hij den 13en te Avesnes den nacht doorbracht: „il y arriva dans la matinée, fut tout de suite chez l'empereur et dina avec lui” — schrijft hij:

V. „A sept heures du soir 2) le maréchal rejoignit l'empereur au delà de Charleroi, à l'embranchement des routes de Bruxelles et de Fleurus 3).

„Bonjour, NEY, lui dit ce prince, je suis bien aise de vous voir: vous allez prendre le commandement des premier et deuxième corps d'infanterie; le général REILLE marche avec trois divisions sur Gosselies. Le général d'ERLON doit coucher ce soir à Marchiennes-au-Pont; vous aurez avec vous la division de cavalerie légère de PIRÉ; je vous donne aussi les deux régiments de chasseurs et de lanciers de ma garde, mais ne vous en servez pas. Demain vous serez rejoint par les réserves de grosse cavalerie aux ordres de KELLERMANN. Allez et poussez l'ennemi.”

HOUSSAYE 4) geeft voor dezen laatsten zin: „Allez, poussez l'ennemi sur la route de Bruxelles et prenez position aux Quatre-Bras” 5).

Die geleerde schrijver, die eene ontzaggelijke bronnenstudie gemaakt heeft, is intusschen bij het geven van het bevel natuurlijk niet tegenwoordig geweest. Hij volgt in deze de verhalen, die oorspronkelijk uit St. Helena afkomstig zijn. GOURGAUD namelijk schrijft (1818) als volgt: „NAPOLÉON prescrivit au maréchal NEY de donner tête baissée sur tout ce qu'il rencontrerait sur la route de Bruxelles, et de prendre position avec ce corps de plus de quarante mille hommes, au delà des Quatre-Bras, en tenant de fortes avant-gardes sur les routes de Bruxelles et de Namur”. In een noot voegt hij daaraan toe: „L'empereur, après lui avoir donné ces ordres ajouta: Monsieur le maréchal, vous connaissez bien la position des Quatre-Bras? — Oui, sire, répondit le maréchal; comment ne la connaîtrais-je pas? il y a vingt ans que j'ai fait la guerre en ce pays; cette position est la clef de tout. — Eh bien, lui dit l'empereur, ralliez-y vos deux corps, et s'il est nécessaire, élevez-y quelques redoutes: pressez la marche de d'ERLON, et qu'il rappelle tous les détachements qu'il aura laissés aux ponts sur la Sambre: tout doit être

1) Ik moet er op wijzen, dat in de „Relation” van HEYMÈS tal van onjuistheden voorkomen.

2) Dit uur is onjuist; zie hieronder blz. 27 en 28.

3) Hij had den Keizer 's morgens niet kunnen volgen, omdat zijne paarden nog niet waren aangekomen. Hij kocht er toen twee van MORTIER, die in Beaumont ziek achterbleef.

4) 1815, uitgave 1913, blz. 123.

5) THIERS (afzonderlijke uitgave van Waterloo, 1862, blz. 42) zegt: NAPOLÉON ajouta qu'il fallait avec ces forces, transportées actuellement au delà de la Sambre, et rendues en partie à Gosselies, pousser vivement l'ennemi l'épée dans les reins, et s'établir aux Quatre-Bras, clef de toute la position.

rallié avant minuit. — NEY repartit aussitôt: Fiez-vous à moi; dans deux heures nous serons aux Quatre-Bras, à moins que toute l'armée ennemie n'y soit!"

En in de Mémoires pour servir à l'histoire de France en 1815 1) leest men: „Le maréchal NEY venait d'arriver sur le champ de bataille. L'empereur lui donna aussitôt l'ordre de se rendre à Gosselies 2), d'y prendre le commandement de toute la gauche composée des 2e et 1e corps, de la division de cavalerie de LEFEBVRE DESNOUETTES, et du corps de grosse cavalerie du général KELLERMANN, formant en tout quarante-sept mille huit cents hommes; de donner tête baissée sur tout ce qu'il rencontrerait sur la route de Gosselies à Bruxelles; de prendre position à cheval sur cette route au delà des Quatre-Bras, et de s'y tenir militairement en tenant de fortes avant-gardes sur les routes de Bruxelles, de Namur et de Nivelles."

THIERS hecht in zijn betoog over de geloofwaardigheid van het verhaal van GOURGAUD vooral veel waarde aan de hierboven medege-deelde samenspraak. Hij zegt (in de noot op bl. 53 der afzonderlijke uitgave van Waterloo): „Dans la première relation, celle qui porte le nom du général GOURGAUD, il (d. i. NAPOLEON, diën hij ook als opsteller van dit werk aanneemt) donne des détails si précis de ses paroles et des réponses du maréchal NEY, lequel affirma qu'il connaissait ce lieu et en savait l'importance, qu'il est à mon avis impossible de supposer que NAPOLEON ait falsifié la vérité. Les prévenus ne mentent pas plus impudemment devant le tribunal de police correctionnelle, qu'il n'aurait menti devant la postérité, si son assertion était fausse".

Hierop is eenvoudig te antwoorden, dat evenals NAPOLEON alles in het groot deed, hij ook in het groot onwaarheid sprak, waar hij dit in zijn belang noodig oordeelde. Hij, die om het leven van de menschen niets gaf, die naar willekeur zoo- en zooveel „zielen (âmes)" bij het een of andere land indeelde, had niet zooveel eerbied of ontzag voor hen, dat hij zich verplicht achtte, tegen hen waarheid te spreken, wanneer hij beter vond, dit niet te doen. Men kan dit in de „Correspondance de Napoléon I" overal lezen, waar men wil. In den vroegen morgen van den 15^{en} Juni schreef hij b.v. uit Beaumont „trois heures du matin" een briefje aan zijn broeder JOSEPH, aanvangende met: „Mon Frère, l'ennemi faisant des mouvemens pour nous attaquer, je marche à sa rencontre". In die paar woorden staat een even onbeschaamde leugen als waarvan aangehoudenen zich bedienen vóór de rechtbank van correctioneële politie (zie hierboven), want van die bewegingen des vijands om hem aan te vallen, was geen woord waar. Maar NAPOLEON wilde dat aan de tijdgenooten en aan de nakomelingschap zou bekend gemaakt worden, dat niet hij de vijandelijkheden zou begonnen

1) Correspondance de NAPOLEON I. Tome 31. p. 165.

2) Hier staat niet, dat Gosselies nog genomen moest worden (vergelijk C., H. en J.).

hebben, maar de tegenpartij. Zou hij niet vermoed hebben, dat de Staatspapieren eens publiek eigendom zouden worden?

Hoe dit zij, ook om den inhoud zelven komt mij die door GOURGAUD medegedeelde samenspraak tusschen den Keizer en NEY volstrekt onaannemelijk voor. De maarschalk zou gezegd hebben, dat hij dat punt (Quatre-Bras) zeer goed kende als de sleutel van de stelling, want dat hij vóór 20 jaren den oorlog in dit land had medegemaakt!

Hier moet er op gewezen worden, dat NEY 10 Januari 1769 te Saarlouis als kuiperszoon in het leven trad, eerst klerk was op een notariskantoor, daarna opzichter in eene ijzersmelterij, toen hij in 1788 als huzaar in dienst trad. In 1792 luitenant, in April 1794 ritmeester, nam hij als zoodanig onder Kléber deel aan den veldtocht in de Zuidelijke Nederlanden. Hij is destijds in de omstreken van Charleroi, Fleurus en Waterloo geweest; en wij kunnen ons hier zeer goed, den 25-jarigen, onvermoeiden, onversaagden, zelfs den goed doordenkenden en besluitvaardigen ritmeester voorstellen; maar niet den strateeg, die in een voor hem geheel vreemd terrein, waar hij doortrok, van uit het gelid, zonder kaart, met een kennersblik in Quatre-Bras (als hij daar geweest is, hetgeen uit zijn meest uitvoerige biographie niet blijkt) dadelijk den sleutel van de (?) stelling in zich opnam, en zich dat punt zoodanig in het geheugen prentte, dat hij, na twintig jaren in alle landen van Europa op allerhande terreinen oorlog te hebben gevoerd, alleen op het noemen van den naam zich dien sleutel (?) onmiddellijk voor den geest kon tooveren. Een sleutel van wat? van welke stelling? Had de jeugdige ritmeester zich in 1794 een toestand voorgesteld, waarin de Fransche en de vijandelijke legers in 1815 tegenover elkander konden staan? Of is Quatre-Bras een sleutel quand même, voor welke stelling, onder welke omstandigheden ook? Deze vragen worden hier gesteld, alleen om het onzinnige van het vertelseltje te doen uitkomen. Hoe is het mogelijk, dat een man als THIERS te goeder trouw zoo iets als waarheid kon aannemen? Moet hieruit misschien den niet-militair erkend worden, die zich bij eenige groote woorden van den grootsten veldheer zijner eeuw dadelijk neerlegt, en er niets tegen durft aanvoeren?

Nu NEY in den avond van den 15^{en} Quatre-Bras *niet* bezet heeft, wordt eenige bladzijden verder in de St. Helena'sche geschriften de voorstelling gegeven, alsof hem nader 's morgens zeer vroeg bevelen zijn gezonden, om dit punt te bezetten „à la pointe du jour.”

GOURGAUD, blz. 53: Le 16, au matin, NAPOLÉON donna ordre au général KELLERMAN de se porter avec son corps de cuirassiers de Charleroi aux Quatre-Bras, pour renforcer la gauche sous les ordres du maréchal NEY. Il envoya l'ordre à ce maréchal de marcher en avant avec toute cette gauche ainsi renforcée, et de prendre une bonne position au-delà de celle des Quatre-Bras, puisqu'il ne l'avait pas prise la veille; et dans le cas où l'armée prussienne, comme on le supposait, recevrait la bataille près de Fleurus ou de Gembloux, de faire un détachement, par

la chaussée des Quatre-Bras à Namur, sur le flanc droit des Prussiens.

L'aide de camp FLAHAUT fut envoyé près de ce maréchal, pour presser et suivre tout ce mouvement....

en later (blz. 65): Le maréchal NEY commit la faute de laisser, le 15, le premier corps (d. i. van D'ERLON) trop longtems à Marchiennes (vergelijk **C.**, **D.** en **E.**), et de ne pas prendre un camp en avant des Quatre-Bras.... Par une raison semblable, le lendemain, 16, il n'exécuta pas l'ordre de se diriger à la pointe du jour aux Quatre-Bras.

Wij kunnen deze voorstelling voorloopig wel onmiddellijk te niet doen met verwijzing naar de door FLAHAUT overgebrachte uiteenzetting van NAPOLEON'S plannen (**N.**), die te 11 uur ter kennis van NEY kwam (zie **H.**, **P.** en **Q.**).

Hetzelfde vindt men in de Mémoires 1): Le maréchal NEY reçut de nouveau l'ordre, dans la nuit, de se porter le 16, à la pointe du jour, en avant des Quatre-Bras, d'occuper une bonne position à cheval sur la route de Bruxelles, en gardant les chaussées de Nivelles et de Namur, par ses flanqueurs de gauche et de droite. Le comte de FLAHAUT, aide de camp général, porta ces ordres, et demeura toute la journée....;

iets later (p. 173): Si donc le maréchal NEY eut exécuté ses ordres, et se fût porté, avec ses quarante-trois mille (??) hommes, à la pointe du jour du 16 sur les Quatre-Bras, il se fut emparé de cette position, et avec sa nombreuse cavalerie et artillerie légère il eut mis en déroute et éparpillé cette division; bien plus, il pouvait attaquer les divisions de l'armée anglaise en marche, isolées sur les chaussées de Nivelles et de Bruxelles 2)....

terwijl in de troisième observation te lezen is (p. 206): „La gauche forte de 43000 hommes reçut ordre de se porter en avant des Quatre-Bras d'y prendre position à la pointe du jour, et de s'y retrancher (men zoeke dezen laatsten onzin in **M.** of **N.**, orders, die alleen voorschreven: gereed zijn, om dadelijk te marcheeren); elle perdit huit heures....”

De geheele voorstelling der gebeurtenissen in de dagen van 14—18 Juni 1815 in die beide werken is trouwens zoo doorweven met de grofste onjuistheden 3), dat het alleen verwondering kan wekken, dat, na de vele officieele bescheiden en geloofwaardige verhalen, die later publiek zijn gemaakt, men er nog een oogenblik aan denkt, om grond voor de eene of andere bewering in die werken te gaan zoeken. 't Is jammer het te moeten zeggen, dat de onovertroffen veldheer, de geniale staatsman, de ongeëvenaarde organisator onwaarheid sprak en schreef,

1) Corr. tome 31, p. 168.

2) Dit alles is redeneeren après coup. NAPOLEON wist den 15en, toen hij te 3 uur ten noorden van Charleroi stond, volstrekt niet dat WELLINGTON nog geen bevelen had uitgevaardigd tot concentratie van zijn leger. BLÜCHER had dit toen wel reeds gedaan te middernacht 14/15, nadat hij in den morgen van den 14en reeds voorbereidende maatregelen daartoe had doen nemen.

3) CHARRAS heeft ze gedeeltelijk aangewezen in zijn Histoire de la campagne de 1815, 3e édition 1858, p. 100 et 101.

waar hij het voor het welslagen zijner plannen of de verheerlijking van zijn eigen ik dienstbaar oordeelde; maar wij behoeven dit niet meer te verhelen. Heeft hij niet zelf geschreven 1):

„L'art des grands capitaines a toujours été de publier et faire apparaître à l'ennemi leurs troupes comme très nombreuses, et à leur propre armée l'ennemi comme très inférieur . . . . Constamment dans mes campagnes en Italie, où j'avais une poignée de monde, j'ai exagéré ma force. Cela a servi mes projets et n'a pas diminué ma gloire.” Wie zal tegenwoordig zijn bulletins als grondslag voor onpartijdige geschiedbeschrijving aanmerken? — Op gelijke wijze moeten wij ook over de genoemde werken oordeelen 2). Wel kon de ex-keizer uit St. Helena geen zege-bulletins over Quatre-Bras en Waterloo over den oceaan zenden; maar hij kon toch aan het Fransche volk, ja aan geheel Europa nog doen weten, dat, als de Keizer gevallen was, dit niet zijn schuld, maar die zijner onderbevelhebbers is geweest; speciaal NEY heeft het daarbij moeten ontgelden. Quatre-Bras is het voorspel van Waterloo geweest, en wel een voorspel van groote beteekenis. En ofschoon het bloot aan een toeval is te danken geweest, dat dáár den 16^{en} Juni slag is geleverd, wordt in de beide Napoleontische geschriften de zaak voorgesteld, alsof de Keizer de strategische beteekenis van den viersprong van den aanvang af heeft ingezien, en bevelen heeft gegeven, om toch vooral dat punt te bezetten. Die bevelen zouden aan NEY al gegeven zijn bij zijne eerste verschijning op het slagveld; zij zouden — toen hij die niet had opgevolgd — in den nacht van 15 op 16 Juni zijn herhaald . . . . alles leugen, helaas! alles leugen! 3)

De eerste maal, dat NEY last ontvangt, om zijn troepen bij Quatre-Bras *op te stellen* — NAPOLEON meende toen dat er nagenoeg geen vijand zou staan (had toch niet LEFEBVRE DESNOËTTES 's avonds te 9 uur van den 15^{en} uit Frasnes gerapporteerd: „car je pense que les troupes de Nassau sont parties” — zie I) — is te 11 uur 's morgens van den 16^{en}, toen hem door FLAHAUT NAPOLEON's order van 8^{1/2} uur (II), en vermoedelijk kort daarna de daarmede geheel overeenstemmende van SOULT (III) werd overgereikt. Hij moest toen wachten tot REILLE's korps was

1) Correspondance de NAPOLEON I, No. 15983.

2) Zeer karakteristiek heeft ROSEBERRY dit uitgedrukt in NAPOLEON, The last phase (vertaling van Filon, blz. 5): „Ces fameux bulletins représentaient ce que NAPOLEON désirait que l'on crut, c'est ce que représentent également ses mémoires. C'est la vie de NAPOLEON mise en bulletins par NAPOLEON lui-même, rien de plus, rien de moins.

POLLIO (vertaling van GOIRAN blz. 267) drukt dit nog sterker uit met de woorden: Personne n'a jamais essayé — comme lui — de falsifier l'histoire . . . et la nature, en disant (d'après le Memorial) que son armée, sans l'incendie de cette capitale, aurait paisiblement passé l'hiver, comme un navire au milieu des glaces des mers polaires!!

3) Wanneer men de verhalen van GOURGAUD en uit de Mémoires vergelijkt met de werkelijk gezonden bevelen (M. N. R. T.), dan kan men zich overtuigen, dat in die verhalen de tijdsopgaven kunstmatig vervroegd zijn.

aangekomen (zie **P.** en **Q.**), en het was niet *zijn* schuld, dat het hoofd daarvan zich eerst te half twee te Frasnes vertoonde 1).

In verband met het bovengezegde omtrent de voorstelling, dat Quatre-Bras van den aanvang af als een zeer gewichtig punt werd beschouwd, zooals dit in de St. Helena'sche geschriften geschiedt, is het opmerkelijk, dat daarentegen in die geschriften van het in **N.** ontwikkelde plan, hetwelk NAPOLEON in werkelijkheid *beoogd heeft uit te voeren* (in den morgen van den 17^{en} Juni te 7 uur te Brussel te zijn) niet met een enkel woord wordt gewag gemaakt. Dit waarlijk vermetele plan, tot welks uitvoering de maatregelen weder zoo met de uitsterste zorg waren getroffen (hier zij vooral gewezen op die, welke de mogelijkheid openden om, zoo noodig, den een of anderen vleugel tijdig te versterken), moet gegrond geweest zijn op de meening, dat de plotselinge verschijning van het Fransche leger ten noorden van de Sambre waarschijnlijk ten gevolge zou hebben dat het Engelsche leger zich meer westwaarts, naar den zee kant, en het Pruisische zich meer oostwaarts, naar de zijde van Namen zoude samentrekken. Dit plan is mislukt, omdat bij het Pruisische leger een BLÜCHER en een GNEISENAU het bevel voerden, die Sombref als verzamelpunt aanwezen, en omdat bij het Engelsch-Nederlandsche leger onderbevelhebbers waren als de majoor von NORMANN, de kolonel, hertog van SAKSEN-WEIMAR en de generaals DE PERPONCHER en DE CONSTANT REBECQUE, die hunne troepen bij Quatre-Bras deden standhouden. 's Keizers maatregelen waren intusschen zoo getroffen, dat bij onverwacht anders handelen van de tegenpartij — zooals geschiedde — ook dadelijk een andere wijze van optreden mogelijk was. Nu deze moest worden gevolgd, wordt door GOURGAUD en in de *Mémoires* van de achteraf onjuist gebleken opvatting van NAPOLEON, en daarop gegronde voornemens (die in de archieven werden opgeborgen) niet meer gerept, maar daarentegen bij voorbaat dubbele zorg voor Quatre-Bras voorgewend.

1) Dit door REILLE veroorzaakte oponthoud wordt in de *Mémoires* (Corr. tome 31 p. 169) als volgt voorgesteld: Un officier d'état-major de la gauche fit le rapport que le maréchal NEY (die N. B.! te Frasnes was), au moment où il prenait les armes pour marcher à la position en avant des Quatre-Bras, avait été arrêté par la canonnade qui s'était fait entendre sur son flanc droit, et par les rapports qu'il avait reçus, que les deux armées anglo-hollandaise et prusso-saxonne avaient déjà opéré leur réunion aux environs de Fleurus; que dans cet état de choses, s'il continuait son mouvement il serait tourné; que du reste, il était prêt à exécuter les ordres que l'empereur lui enverrait, aussitôt qu'il connaîtrait ce nouvel incident. L'empereur le blâma d'avoir déjà perdu huit heures; ce qu'il prétendait être un nouvel incident existait depuis la veille; il lui réitéra l'ordre de se porter en avant des Quatre-Bras, et aussitôt qu'il y aurait pris position, de détacher une colonne de huit mille hommes d'infanterie avec la division de cavalerie de LEFEBVRE-DESNOUETTES et 28 pièces de canon, par la chaussée des Quatre-Bras à Namur; qu'elle quitterait au village de Marbais pour attaquer les hauteurs de Brye sur les derrières de l'armée ennemie.... (dit verhaal is eene sluwe dooreenmenging van hetgeen men hierboven kan lezen in **P.** **Q.** **N.** **M.** en **T.**)

JOMINI 1), en in navolging van hem THIERS, CHARRAS en zoovele anderen, hebben — geheel volgens de begrippen van hun tijd over het groote strategische gewicht aan sommige topographische bijzonderheden toetekennen — aan het bezetten, en vooral aan het gelijktijdig bezetten van Quatre-Bras en Sombref door de Franschen reeds op den 15^{en} Juni eene veel grootere beteekenis gehecht, dan men zelfs uit GOURGAUD en uit de *Mémoires* lezen kan. De Keizer zelf heeft verklaard, dat het niet in zijne bedoeling heeft gelegen, dien dag reeds Sombref te bezetten 2), en de boven medegedeelde officieele bescheiden leveren niet het minste bewijs, dat Quatre-Bras ook dien dag moest bezet worden. Dit vertelsel is eerst in 1818 en 1820 van St. Helena uit wereldkundig gemaakt.

Toen NAPOLEON over de Sambre ten noorden van Charleroi was opgerukt, stond hij feitelijk reeds tusschen de beide legers. Van uit Frasne en Fleurus als flankstellingen bedreigde hij den verbindingsweg tusschen de Engelsch-Nederlandsche en de Pruisische troepen, die over Quatre-

1) Paris, 15 Octobre 1841. Général JOMINI à Monsieur le duc d'ELCHINGEN (*Le Spectateur militaire* 1841, p. 228). „... NAPOLEON, débouchant de Charleroi avec toute son armée, avait devant lui deux chaussées formant presque un angle droit c'est-à-dire s'en allant en direction divergente, l'une au nord sur Bruxelles, où était WELLINGTON et l'autre à l'est sur Namur, où était BLUCHER. La route de Charleroi à Bruxelles, se trouvant à la fois sur l'extrême gauche des cantonnements anglo-neerlandais et sur l'extrême droite des cantonnements prussiens, était évidemment le point où la jonction des deux armées devait s'opérer. Une route transversale qui lie ces deux chaussées va de Namur directement à Bruxelles et dans le Hainaut; elle passe à Sombref, joint la chaussée de Bruxelles aux Quatre-Bras, et forme ainsi la base d'un triangle dont Charleroi se trouve le sommet.

Au moindre coup d'oeil sur la carte, on voit qu'en occupant Sombref, on empêchait les Prussiens venant de Namur de s'unir aux Anglais, comme en occupant les Quatre-Bras on empêchait les Anglais venant de Nivelles et de Bruxelles de se joindre aux Prussiens. Cette double combinaison ne pouvait échapper à l'oeil d'aigle de NAPOLEON: aussi est-il avéré(?) qu'il donna à GROUCHY l'ordre verbal de pousser le 15 jusqu'à Sombref, si la chose était possible. Ne doit-on pas en conclure dès lors qu'il dût témoigner aussi au commandant de sa gauche le désir de pousser jusqu'au Quatre Bras, puisque ce poste décisif se trouvait plus près du corps de REILLE que Sombref ne l'était des troupes de GROUCHY?”

POLLIO (blz. 162) stelt deze redeneering in het ware licht met de woorden: Certes, quand on examine la carte et qu'on voit ce triangle Charleroi-Quatre-Bras-Sombreffe et qu'on pense à la situation des armées alliées, on peut croire qu'il ait une importance stratégique et l'on reste attirée par la beauté géométrique de la combinaison.

Mais à la guerre on ne fait pas de la géométrie; c'est au contraire un art très difficile, parce qu'il n'a pas de règles fixes; tout y est instable et fugitif.

M. de LA PALICE, de la légende, lui-même, dirait que NAPOLEON était, à la fin des fins, un homme et qu'il commandait à des hommes. L'on peut par conséquent conclure que les troupes françaises auraient du avoir des ailes pour s'emparer, dans la journée du 15, du prétendu triangle stratégique....

2) Quinzième note sur l'art de la guerre (*Correspondance* tome 31 p. 395). L'intention de l'Empereur était que son avant-garde occupât Fleurus en cachant ses troupes derrière les bois près de cette ville; il se fût bien gardé de laisser voir son armée et surtout d'occuper Sombreffe. Cela seul eût fait manquer toutes ses manoeuvres....

Bras en Sombref liep, evengoed, misschien zelfs beter, dan wanneer hij laatstgenoemde plaatsen zelve bezette. Geen Engelsche troepenafdeeling van eenige beteekenis zou onder die omstandigheden van Quatre-Bras naar Sombref of geen Pruisische van Sombref naar Quatre-Bras getrokken zijn, zonder met de te Frasné of Fleurus opgestelde troepen slaags te geraken 1).

Quatre-Bras was een punt van beteekenis voor WELLINGTON's leger, omdat dit aldaar van uit het noorden en van uit het westen kon bijeentrekken; maar het was om diezelfde reden voor de Franschen een hoogst gevaarlijk punt, indien het Engelsche leger niet het veld ruimde. Men behoeft de kantonnementskaart van DE BAS en DE T'SERCLAES maar in te zien, om zich te overtuigen, dat eene Fransche afdeeling, die zich in den avond van den 15^{en} Juni te Quatre-Bras opstelde, niet alleen in front, maar zelfs gelijktijdig in de linker en misschien zelfs ook in de rechter flank kon worden aangevallen. Zij zoude zich moedwillig in het gevaar begeven hebben, van reeds van den beginne af aan zeker van ééne, maar misschien zelfs van twee zijden omtrokken te zijn. Geheel in tegenstelling met hen, die beweren, dat NAPOLEON de waarde van Quatre-Bras van den aanvang af *moet* hebben ingezien, komt het mij voor, dat NAPOLEON het gevaar van het *bezetten* van dat punt met onvoldoende krachten (behalve de cavalerie hadden drie divisien van REILLE's korps er misschien doodvermoeid kunnen komen) in den avond van den 15^{en} *moet* hebben erkend, reden waarom hij toen geen bevel daartoe heeft gegeven, doch daarmede gewacht heeft tot den volgenden morgen (**M.** en **N.**), toen hij bericht had ontvangen van de vooruitgeschoven cavalerie

Hooren wij nog het oordeel van VON CLAUSEWITZ (die aan het genoemde bevel van NAPOLEON aan NEY in den middag van den 15^{en} betreffende de bezetting van Quatre-Bras geloof hechtte) over de waarde dier stelling; waarbij in het oog moet worden gehouden, dat men vóór 1832 (eerst na VON CLAUSEWITZ' dood in dit jaar zijn zijne werken uit-

1) POLLIO (vertaling van GOIRAN blz. 160) drukt dit op de navolgende wijze uit:

Que l'avant-garde de l'aile gauche française fût aux Quatre-Bras, ou bien, comme elle l'était en réalité, à Frasné-les-Gosselies, les communications entre les deux armées alliées par la route Quatre-Bras-Sombref, étaient également assez difficiles.

De Frasné, en effet à la route précitée, il y a, sur la perpendiculaire, moins de 4 kilomètres, c'est-à-dire une distance telle que la route était déjà dans la sphère d'action tactique de l'avant-garde....

On a beaucoup écrit sur cette question (de order, aan NEY den 15^{en} gegeven om Quatre-Bras te bezetten); mais elle me semble presque oiseuse, parce que j'ai encore à comprendre la grande importance que pouvait avoir pour les Français la possession matérielle des Quatre-Bras, qui sont une simple croisée de routes dans un pays qui, en grande partie, est comme une place d'armes, c'est-à-dire très facile à parcourir en tout sens par les trois armes, toujours quand les pluies ne le rendent pas presque impraticables;.... le fait est que, du moment où les Français arrivèrent à Frasné aucun corps ou détachement n'est plus passé par la route Quatre-Bras-Sombref.

gegeben) zooveel minder van den algemeenen toestand en van de gegebenen bevelen wist dan tegenwoordig.

„Ist denn nun — zoo vraagt hij (uitg. 1835, blz. 105) — der Punkt von Quatrebras eine Stellung, vermittelt welcher der französische Marschall im Stande war einen überlegenen Feind im Laufe des 16 aufzuhalten? Indem man sich immer des Ausdrucks „Posten“ bedient, scheint man es vorauszusetzen; diese Voraussetzung ist aber eine ganz gratuite, denn kein Mensch hat es bewiesen, sogar hat es keiner behauptet, ja es hat keiner auch nur davon gesprochen. Eine solche unbegründete Voraussetzung kann man aber in der Kritik durchaus nicht gelten lassen.

„Um über den Punkt von Quatrebras als Stellung für NEY ein Urtheil zu haben, müszte man da gewesen sein, denn Stellungen lassen sich durchaus nicht nach Planen beurtheilen; man hat aber nicht einmal einen guten Plan jener Gegend. Im Allgemeinen musz man aber sagen dasz jeder solcher Kreuzpunkt der Straszen einer Stellung nachtheilig ist, weil man seine Rückzugsstrasse nicht gut senkrecht hinter sich haben kann. Aber gesetzt auch der Punkt von Quatrebras wäre eine recht gute Stellung, so war er doch gewisz niemals eine starke, und da NEY nicht Zeit hatte sich darin einzurichten, so war von der Mitwirkung dieser Stellung nicht so viel zu erwarten um auf einen glücklichen Widerstand gegen einen sehr überlegenen Feind zu rechnen.

„Bonaparte hat dem Marschall NEY den Punkt von Quatrebras bestimmt weil dort beide Chausseen zusammentreffen und also der Weg van Brüssel nach Namur, d. h. von WELLINGTON zu den Preuszen abgeschnitten wird. Nichts war natürlicher als diese Bestimmung und wenn es vom Marschall NEY abgehangen hätte sie ohne Gefahr zu erfüllen so würde er Unrecht gehabt haben es zu unterlassen. Aber da WELLINGTON durch das Erscheinen NEYS bei Frasne dennoch verhindert worden ist den Preuszen auf der Chaussee nach Namur zu Hülfe zu kommen, so ist jene Versäumnisz ganz ohne Folge geblieben und man kann nach den Betrachtungen welche wir hier angestellt haben dreist behaupten, dasz, was NEY auch am 15 Abends oder 16 Morgens that, die gegen ihn und durch ihn herbeigeführten Ereignisse entweder im Wesentlichen gar nicht anders ausgefallen sein würden als sie ausgefallen sind, oder viel schlimmer für das französische Korps.

„NEY hat seinen Zweck die Wellingtonsche Hülfe abzuhalten vollkommen erfüllt; die Idee seiner Mitwirkung zur Schlacht von Ligny ist BONAPARTE erst später, nämlich nach seiner Rekognoszirung der Blücherschen Stellung, gekommen und weil er von der Seite von NEY noch Nichts von einem beträchtlichen Feinde hörte. Damals war es aber zur Ausführung zu spät. Hätte er diese Idee am Abend des 15 gehabt, so wäre es thöricht gewesen NEY so stark zu machen; er würde dann lieber ein Korps die Römer-Strasse hinunter gesandt haben um BLÜCHER in den Rücken zu fassen. NEY erst stark und nachher

schwach zu machen wäre ja verkehrt gewesen, da er im ersten Augenblick allenfalls schwach sein konnte, aber mit jeder Stunde mit mehr Feinde zu thun bekam.

„Dieser ganze Lärm gegen NEY ist daher von Seiten BONAPARTES Nichts als der Wunsch seine Plane glänzender und grosartiger dar zu stellen als sie im Augenblicke des Handelns wirklich waren; seine Bestimmungen waren viel einfacher und gewöhnlicher und unmöglich konnte der Marschall in einem Sinne handeln der den Dingen erst später untergelegt worden ist.

„Allerdings konnte NEY früh Morgens PERPONCHER vertrieben haben und bei Quatrebras stehen, allerdings konnte er ein ganzes Korps sogar auf der Chaussee von Namur den Preuszen in die rechte Flanke schicken ohne dasz die Begebenheiten bei Quatrebras darum viel ungünstiger für ihn ausgefallen wären; aber dasz er das konnte, sehen wir Alle nur jetzt, nachdem wir alle zufällige Umstände die nicht vorherzusehen waren mit in Rechnung bringen.“

Deze beschouwingen verdienen vooral daarom opmerking, omdat — als boven gezegd — CLAUSEWITZ aannam, dat NEY den 15^{en} bevel had ontvangen Quatre-Bras te bezetten.

Men kan dit alles — ik weet het — naar het rijk der onderstellingen en der redeneeringen verwijzen. Het bewijs, dat NEY geen opdracht heeft ontvangen, om Quatre-Bras in den avond van den 15en te bezetten, is daarmede niet geleverd 1). Door DE BAS en DE T'SERCLAES zijn intusschen een paar vóór dien tijd niet in extenso bekende bescheiden **I** en **J** medegedeeld, wier inhoud niet veel van het stellige bewijs dier thesis verschilt.

Ziet dat rapport van NEY van 11 uur 's avonds (**J**.) eens aandachtig door. Is dit een rapport van iemand, die bevel heeft ontvangen, Quatre-Bras te bezetten? „Conformément aux ordres de l'Empereur, etc.” Daarin wordt alleen gesproken van het ontvangen bevel om Gosselies te bezetten — hetwelk ook is ten uitvoer gelegd. Wijders vindt men er de opstelling van de onder NEY gestelde troepen, en een rapport van een zijner cavalerie-generaals, die in de richting van Brussel verkend heeft. Leest ook dit rapport. „En arrivant à Frasne suivant vos ordres etc.” en iets later: „le général COLBERT a même été à une portée de fusil de Quatre-Bras”. Hij is er zelf verbaasd over, dat die generaal zoo ver is kunnen doordringen. Dat had hij stellig niet gedacht en hier is dan ook het eindpunt zijner verkenning geweest. „Morgen bij het aanbreken van den dag zal ik er een verkenningsdetachment naar toe zenden, hetwelk dit punt, als het mogelijk is, zal bezet houden.” Ik vraag weér: is dit een rapport van iemand, die den stelligen last heeft ontvangen, Quatre-Bras als een punt van gewicht te bezetten? Moet hij dit dan doen met een verkenningsdeta-

1) Maar het tegendeel is ook niet bewezen in de St. Helena'sche geschriften. Zulke mededeelingen, drie en vijf jaren na dato, kunnen allerminst als bewijs worden aangemerkt.

chement of met zijne geheele macht? Verder heeft in Frasne één bataljon infanterie hem bereikt. Ik vraag wêer: is dit een voldoende voorbereidende maatregel om zoo'n vooruitgelegen punt, als Quatre-Bras, vlak nabij 's vijands kantonnementen te bezetten? De schrijvers in St. Helena doen ten minste, om hun thesis schijn van waarheid te geven, REILLE's gansche korps in den avond van den 15^{en} in de richting van den viersprong oprukken (onjuistheid). Dat behoorde er ook bij, al is het zoo niet geschied... maar één bataljon?? Was NEY zoo naief, dat hij meende, dat dit voldoende zou zijn, om zulk een opdracht te vervullen? Men zie op de kantonnementskaart bij DE BAS en DE T'SERCLAES DE WOMMERSOM de ligging van Quatre-Bras in het midden der vijandelijke kantonnementen.

HOUSSAYE, die gelooft aan de den 15^{en} aan NEY gegeven order, om Quatre-Bras te bezetten, voert nog twee bewijsplaatsen daarvoor aan. GROUCHY heeft in 1818 in zijne *Observations sur la campagne de 1815* medegedeeld: dat de Keizer in zijne tegenwoordigheid NEY's gedrag: „qui avait suspendu le mouvement de ses troupes au lieu d'exécuter les ordres qui lui prescrivaient de se porter aux Quatre-Bras” had gelaakt. Maar te is dit eene reminiscentie, betrekking hebbende op een drie jaar geleden feit, ze zijn de *Observations* uit het geheugen opgesteld, zonder officieele documenten en wemelen zij van onnauwkeurigheden, die GROUCHY later zelf erkend heeft.

Maar zijn tweede bewijsplaats acht HOUSSAYE afdoende. „Le Bulletin de l'Armée, rédigé à Charleroi dans la soirée du 15 (Moniteur du 18 juin) porte: „L'empereur a donné le commandement de la gauche au prince DE LA MOSKOWA, qui a eu ce soir son quartier-général aux Quatre-Chemins sur la route de Bruxelles.””

„Ce dernier document, qui est péremptoire clôt toute discussion.”

Zeer ter snede merkt kolonel GROUARD, de bekende criticus op krijgshistorisch gebied A. G..., ancien élève de l'école polytechnique, hier tegen op 1): „Loin d'être péremptoire et de clôt la discussion dans le sens de M. HOUSSAYE, ce document conduirait plutôt à conclure dans le sens opposé. Il énonce un fait complètement inexact, car NEY s'est arrêté à Frasnes sans essayer de s'établir aux Quatre-Bras; et il ne suffit évidemment pas d'affirmer le contraire pour prouver qu'il avait reçu l'ordre d'y aller.”

Buitendien is deze zoozeer bevoegde beoordeelaar van meening, dat indien NEY den 15^{en} Quatre-Bras had kunnen bezetten, hij om het gevaar, dat aan het 's nachts aldaar blijven verbonden was, wijs zou gedaan hebben, er onmiddellijk wêer uit te trekken, evenals CHARRAS om dezelfde reden zegt, dat indien de order zou gegeven zijn (wat hij niet aanneemt), zich van dit punt meester te maken, NEY wijs zou gehandeld hebben, met die order niet op te volgen.

1) *Stratégie napoléonienne. La critique de la campagne de 1815.* Paris 1904.

Ik zou hier nog willen bijvoegen, dat het mij onbegrijpelijk voorkomt, hoe iemand als HOUSSAYE, die zooveel van en over NAPOLÉON gelezen heeft, zooveel waarde kan hechten aan eene zinsnede uit een Napoleonisch „Bulletin” — en nog wel uit een bulletin, hetwelk de eerste berichten van het zegevierende leger aan het Fransche volk moest bekend maken. Vertrouwbare geschiedbron is zulk een stuk allerminst.

Ook VON LETTOW VORBECK verwerpt het uitgeven van de bewuste order op den 15^{en} Juni. De beoordeelaar van diens werk in de *Revue d'histoire* (juillet 1904, p. 246) zegt daaromtrent: „Dans une discussion très serrée l'auteur le nie: sa démonstration est irréfutable; il rejette avec raison le témoignage du Bulletin qu'il qualifie de tissu de mensonges (p. 265). Les bulletins n'ont jamais eu la moindre prétention historique, ils contiennent uniquement ce que l'Empereur désirait qu'on crût . . .”

Nog zij hier gewezen op een zwak punt in de mondelinge order aan NEY door NAPOLÉON in den namiddag van den 15^{en} gegeven, zooals ons die door HEYMÈS is overgeleverd (V). Als bevel is het „All ez et pous sez l'ennemi” al zeer vaag en beslist onvoldoende. Evenmin wordt dit bevel duidelijk uitgedrukt in den open brief van NEY aan FOUCHÉ van 26 Juni 1815 (K), waarin de maarschalk wel zegt, wat hij den 15^{en} gedaan heeft, maar niet wat hem dien dag bepaaldelijk bevolen was. Alleen wordt daarin uitgedrukt, dat hij eerst den 16^{en} de order ontving, om de Engelschen te Quatre-Bras aan te tasten, en als zoodanig is die brief, geschreven 11 dagen na de handelingen, waarover dit onderzoek loop, en algemeen verpaid 1), stellig niet zonder waarde als bewijsmateriaal. Maar bij het onvolledige met betrekking tot hetgeen den 15^{en} gelast was, moet men in aanmerking nemen, dat men hier niet te doen heeft met een onmiddellijk — zij 't op een kladje — opgeschreven mondeling gegeven bevel, maar met een uit de herinnering weergegeven gesprek van vóór 14 jaren. Misschien heeft HEYMÈS het (met weglating dan der laatste woorden) gedeeltelijk overgenomen van GAMOT, die bij schrijven van 30 October 1818 „au Rédacteur des Annales militaires” verzocht, in de maandelijks verschijnende afleveringen van dit tijdschrift 2) eene weerlegging op te nemen van de beweringen omtrent NEY in den veldtocht van 1815, gepubliceerd in het werkje van den maréchal-de-camp BERTON: *Précis historique, militaire et critique des batailles de Fleurus et de Waterloo dans la campagne de Flandre en juin 1815* 3).

1) De brief eindigt met: „J'attends de la justice de V. Exc., et de son obligeance pour moi, qu'elle voudra bien faire insérer cette lettre dans les journaux, et lui donner la plus grande publicité” — en hieraan is voldaan.

2) *Annales des faits et des sciences militaires faisant suite aux victoires et conquêtes des Français de 1792 à 1815*, Paris. C. L. F. PANCKOUCKE. Tome troisième, p. 185.

3) WALLEZ, Editeur à La Haye, 15 août 1818.

GAMOT schreef op grond van eene herinnering van drie jaren geleden, die hem moet zijn medegedeeld.

Zijne lezing, van niet-Napoleontische zijde feitelijk de eerste of de oudste, is: „Dès que le général en chef l' (NEY) aperçut: „Allez, lui dit-il, vous mettre à la tête de l'aile gauche de l'armée; elle est composée des premier et deuxième corps d'infanterie, commandés par les généraux d'ERLON et REILLE; de la division de cavalerie légère de la garde, sous les ordres des lieutenans-généraux LEFEBVRE-DESNOUETTES et COLBERT, et de deux divisions de cavalerie du comte de VALMY. Plus tard vous recevrez des ordres" 1).

Deze laatste zin, die HEYMÈS niet vermeldt, geeft juist de gewenschte en noodzakelijke aanvulling. Iets dergelijks *moet* gezegd zijn, want anders laat de toespraak den toegesprokene geheel in het onzekere 2). Om in den familiaren toon, waarin die order in alle bescheiden voorkomt, te blijven, zou ik dien zin willen omzetten in: „Ga maar aan SOULT vragen (of SOULT zal U wel mededeelen), waar die korpsen zich op het oogmerk bevinden, en welke bevelen zij hebben ontvangen". Hoedanig toch was op dit oogenblik de toestand?

De overtocht over de Sambre was door een gedeelte van het Fransche leger volbracht, zij 't dan ook niet precies, zooals NAPOLEON het had bevolen. De Pruisen (ZIETEN's korps) waren van de rivier teruggeweken, doch volbrachten hun terugtocht voet voor voet, om tijd te winnen voor het bijeenrekken van het geheele Pruisische leger, hielden o. a. bij Gosselies, noordwaarts en bij Gilly, noord-oostwaarts van Charleroi, stand. Er moest ruimte, plaats gemaakt worden voor het over de rivier deboucheerende Fransche leger. NEY was er nog niet (of hij nog komen zou, wist de Keizer natuurlijk niet), en zoo wordt te drie uur aan REILLE last gegeven, Gosselies te nemen, en aan d'ERLON, om hem daarin te steunen (Vergelijk **A.**, **H.** en **C.**). Kortom tijd nadat dit bevel is gegeven (volgens HOUSSAYE iets na drieën, volgens andere

1) Onpartijdigheidshalve zij hier vermeld, dat GAMOT in die wederlegging eenige regels later zegt: „Dans la nuit du 15 au 16, le commandant de l'aile gauche reçut l'ordre d'attaquer et pousser l'ennemi”.

Op dit nachtelijk gegeven bevel wordt straks teruggekomen. Daarentegen zij nog aangeteekend, dat generaal BERTON in zijn boven aangehaald werkje volstrekt geene melding maakt van eene order om Quatre-Bras te bezetten, die reeds den 15en aan NEY zou gegeven zijn.

2) POLLIO (vertaling van GOIRAN, blz. 139) drukt dit eenigszins sterker uit met de woorden: A moi, il me semble tout simplement absurde que NAPOLEON n'ait pas dit autre chose (dan Allez et poussez l'ennemi!) à un maréchal auquel il confiait, dans des opérations comme celles qui commençaient, le commandement le plus important après le sien.

Il est impossible qu'il ne lui ait pas au moins expliqué le sens de l'ordre, c'est-à-dire que, pendant que le IIIe corps (VANDAMME) et GROUCHY s'avançaient dans la direction du N. E. — vers Fleurus — contre les forces principales de BLÜCHER, le maréchal, s'élançant vers le Nord, devait contenir ou repousser les Anglais et les Prussiens qui se seraient présentés de ce côté.

schrijvers tusschen 4 en 5 uur) verschijnt NEY voor den Keizer en heeft de meervermelde samenspraak plaats. Hem wordt het bevel over eene garde-cavalerie-divisie en over het 1e en het 2e legerkorps opgedragen; maar nu is het toch zoo duidelijk mogelijk, dat hem vooreerst geen andere opdracht kan gegeven zijn, dan die, welke pas zeer kort geleden aan de commandanten dier korpsen was verstrekt, namelijk Gosselies te nemen. Of dit spoedig zou gebeuren, of dit gelukken zou, kon niemand van te voren weten; eerst moesten de Pruisen uit die plaats verdreven zijn.

Om 4 uur (volgens VON OLLECH blz. 101), om 5 uur (volgens CHARRAS, 3e uitg. blz. 89) was men die plaats meester; en dat er toen voor die korpsen geen sprake is geweest van oprukken naar Quatre-Bras kan men lezen in de nuchtere mededeeling van REILLE (B.: „et le 2e corps prit position, enz.”), en van D'ERLON (D.: „j'y ai trouvé le 2e corps établi; en conséquence, j'ai placé ma 4e division, enz.”), en ook, waarop hierboven reeds gewezen is, in het avond-rapport van NEY om 11 uur (J.). Alleen de brigade BACHELU wordt vooruitgeschoven naar Mellet 1).

Intusschen, aan D'ERLON was reeds om 10 uur 's morgens bevolen (B.): „et envoyant des partis dans toutes les directions: Mons, Nivelles, etc.” Dit zal aan NEY door SOULT of door een der stafofficieren zijn medegedeeld (het zou volstrekt niet vreemd zijn, dat men hem afschrift van die orders had gegeven; zelfs kan men dit als voor de hand liggend aannemen); bovendien kan de Keizer, die de lansiers en de jagers te paard van de oude garde (onder LEFEBVRE DESNOËTTES) te zijner beschikking stelde, hem die verkenningen nog bijzonder hebben aanbevolen (Allez et poussez l'ennemi), en zoo trekt hij met die cavalerie (als verkenningkorps) noordwaarts, om zoover mogelijk door te dringen 2). Met deze divisie bereikt hij Frasné, waar zij overnacht, gedekt door een bataljon infanterie, hetwelk die plaats nog bereikt (I.).

Op dit punt van zijn verhaal gekomen, zegt HOUSSAYE (uitg. 1913, blz. 129): „La route de Bruxelles était libre, et l'on avait encore près de quatre heures de jour. Mais le maréchal NEY jugea sans doute que, malgré l'ordre formel de l'empereur de pousser l'ennemi, il s'était déjà trop avancé par rapport à l'aile droite de l'armée. Au lieu de continuer sa marche avec toutes ses troupes, il établit les divisions GIRARD, FOY et JÉRÔME autour de Gosselies, dirigea sur Mellet la division BACHELU et la cavalerie légère de PIRÉ et détacha seulement vers les Quatre-Bras les lanciers et les chasseurs de la garde”.

Hoewel vergoelijkend wordt NEY hier beticht van uitdrukkelijke on-

1) REILLE meldt ook de divisie PIRÉ te Mellet (H.); niet zoo NEY (J.), die haar te Heppignies laat.

2) Dat VON OLLECH in de door hem vermelde order van NEY, uitgegeven tegen 6 uur (G.), de divisie PIRÉ met de garde-cavalerie-divisie noordwaarts laat marcheeren, is eene aanwijzing, dat die order gefingeerd kan zijn. Die divisie is althans niet verder gegaan dan tot Mellet.

gehoorzaamheid aan een gegeven bevel. Is hierboven uit eene vergelijking der verschillende officieele bescheiden afgeleid, dat het bedoelde bevel niet gegeven is — hier volge nog het betoog, dat het niet gegeven *kon* worden, en zoo al gegeven, niet voor uitvoering vatbaar was. Aannemende, dat Gosselies om 4 uur genomen was (CHARRAS zegt: 5 uur), dan *commandeert men toch niet aan een korps van 20.000 man, een oogenblik, nadat de vijand is afgetrokken: „voorwaarts-marsch”*. Trouwens, er heeft nog eenige vervolging plaats gehad. HOUSSAYE vermeldt een tegenaanval van eenige bataljons van STEINMETZ, „contre les Français qui commençaient à déboucher de Gosselies”, welke laatste in het dorp werden teruggeworpen. Het is stellig niet geflatteerd, wanneer wij stellen, dat REILLE's korps te 5 uur voor eventueele verdere operatiën gereed zou hebben kunnen zijn 1). Van Gosselies tot Quatre-Bras is een afstand van 12 K.M. Den 14en Juni was voor REILLE's korps in de algemeene marschorder voor den 15en gelast: „M. le comte REILLE fera battre la diane à deux heures et demie du matin, et il mettra en marche le deuxième corps à trois heures; il le dirigera sur Marchiennes-au-Pont, où il fera en sorte d'être rendu avant neuf heures du matin; il fera garder tous les ponts de la Sambre, afin que personne ne passe. Les postes qu'il laissera seront successivement relevés par le premier corps; mais il doit tâcher de prévenir l'ennemi à ces ponts pour qu'ils ne soient pas détruits, surtout celui de Marchiennes, par lequel il sera probablement dans le cas de déboucher, et qu'il faudra faire aussitôt réparer, s'il avait été endommagé.”

REILLE's korps was dus van 's morgens half drie in de weer. Het had al vechtende bij Thuin, bij Ham, in het bosch van Montigny, bij de hoeve la Tombe, bij Marchiennes, bij Gosselies een afstand afgelegd van in rechte lijn 25 K.M. Waarschijnlijk zal men de manschappen hebben doen eten vóór den afmarsch; gedurende het overige van den dag — 't is vijf uur, dus gedurende 14½ uur — zullen ze op brood aangevoerd zijn geweest. Zal men ze nu dadelijk, zonder verderen maaltijd, nog 12 K.M. laten marcheeren, om ze dan vermoedelijk in gevecht te brengen *midden in de vijandelijke kantonnementen*? Wat daar lag, wist NAPOLEON natuurlijk niet. Een kantonnementsstaat van het vijandelijke leger in den avond van den 15en Juni zal hem toch wel niet ingeleverd zijn. Voor het afleggen van die 12 K.M. aan het eind van zoo'n dag zal men onder die omstandigheden 2) toch wel 3 à 3½ uur mogen

1) Indien CHARRAS' opgave juist is, dat Gosselies om 5 uur genomen is, dan moet de tijd van eventueel gereedstaan tot den afmarsch op 6 uur gesteld worden. VON OLLECH stelt ook NEY's bevel voor verdere handelingen op 6 uur (6.).

2) We weten van die omstandigheden nog iets meer uit de *Souvenirs d'un officier* (1812—1815). Paris, Genève 1867. Die officier behoorde tot het 45e linie-regiment, dus tot het korps van D'ERLON. Hij verhaalt: C'est dans cet esprit (avec la certitude de vaincre) que nous partimes pour Beaumont, point de réunion de toute l'armée où nous arrivâmes le 14. Nous prîmes position vers les sept heures du

rekenen; dan kwam het hoofd van de kolonne om 8 of 8½ uur (bij afmarch om 6 uur, volgens de tijdberekening van CHARRAS en VON OLLECH om 9 of 9½ uur) bij Quatre-Bras, om dan misschien nog een gevecht te moeten aanbinden. Is het geven van een bevel daartoe door NAPOLEON aannemelijk? en zoo men die vraag al bevestigend zou willen beantwoorden, had NEY dan geen gelijk met te zeggen: „dat kan niet?” 1) VANDAMME had ook om 3 uur moeten opbreken; maar doordat de order daartoe hem niet bereikte, begon zijn opmarch eerst te 7 uur; tot over de Sambre was de weg voor hem gebaad; geen vijand had hij terug te drijven. Om vijf uur moet zijn korps ten aanval oprukken tegen Gilly. Na een kort gevecht tegen de aldaar standhoudende Pruisen, verzocht GROUCHY hem, den vijand nog verder terug te drijven; doch hij gaf aan dit verzoek geen gehoor onder beweren, dat zijn troepen daartoe te vermoeid waren. Zij waren vier uur korter op de been geweest, dan die van REILLE, van wie men — naar de verhalen uit St.-Helena — nog een marsch van 3 à 3½ uur verwachtte met in het verschiet een gevecht in de duisternis tegen een vijand, van wien men niets wist. Zoo iets kan misschien geëischt worden, waar het geldt in gevecht zijnde troepen ter hulp te snellen; zoo iets zal een ervaren veldheer niet eischen van troepen, die hij den volgenden dag vroeg vermoedelijk weër hoog noodig zal hebben. *Geen spoor van zulk een bevel* zal men dan ook in de hiervoor van **A.** tot **K.** medege-deelde officieele bescheiden vinden; terwijl de daarop volgende van

soir (te Solre sur Sambre noord-westwaarts van Beaumont): c'était le premier bivouac de la campagne. On ne dort guère à cause de la pluie qui était abondamment tombé et qui tombait encore, mais on se mit à parler des opérations de demain... Le 15, avant le point du jour, nous entrâmes en Belgique par un temps sombre et pluvieux. Les terres, détrempées de la veille, s'enfonçaient sous nos pas et ne causaient pas peu de fatigue à nos fantassins, car, lorsqu'on s'avance pour attaquer, les routes sont réservées à l'artillerie et à la cavalerie, et l'infanterie doit marcher à travers champs... „Notre corps ne donna pas ce jour-là; il suivait celui de REILLE, chargé de l'attaque....

„Cependant le jour tirait à sa fin; nous étions sur pied depuis deux heures du matin, et nous avions fait, sans manger, une marche de huit lieues (minstens 32 K.M.), rendue plus pénible par une chaleur devenue étouffante. On nous fit bivouaquer sur la route de Bruxelles, à une lieue en avant de Charleroi (zal wel Marchiennes moeten zijn, terwijl de bivakplaats bij Jumet zal geweest zijn — zie **D.**).

1) VON CLAUSEWITZ, die als boven gezegd in zijn Feldzug von 1815 in Frankreich aanneemt, dat het hier besproken bevel aan NEY gegeven is, uit zich hierover als volgt: „Aber konnte dann NEY mit solcher Bestimmtheit wissen, dasz die überlegene Macht (van WELLINGTON's leger) nicht schon den 16 Mittags ihm gegenüber stehen würde; konnte er, der angewiesen war auf einer Strasse tête baissée vor zu dringen, wissen ob er nicht, wenn er dann zuletzt den Kopf und die Augen aufhöbe, von feindlichen Kolonnen rechts und vor Allem links umgangen und in seiner Stellung festgehalten sein würde? Konnte ihm da nicht VANDAMMES Schicksal 1813 (Kulm) einfallen? Von welchem Feldherrn hat man je verlangt, dasz er mit 40.000 (lees: hoogstens 20.000) Mann auf einer einzigen Strasse mitten zwischen den feindlichen Korps vordringen sollte?”

L. tot **U.**, welke betrekking hebben op het bezetten van Quatre-Bras op den 16en Juni, er met geen enkel woord op wijzen, dat de order daartoe reeds op den 15en zou gegeven zijn.

Dat het bevel, om Quatre-Bras den 16en Juni te bezetten „à la pointe du jour” ’s nachts zou herhaald zijn, werd hierboven reeds met een enkel woord weerlegd 1). Dienaangaande moet evenwel nog op een ander bericht — ditmaal niet uit St. Helena afkomstig — gewezen worden, hetwelk door de meeste schrijvers (alleen HOUSSAYE uitgezonderd) als waarheid wordt aangenomen, en door ieder van dezen gecommentarieerd wordt naar gelang van het door hem in deze quaestie aangenomen standpunt. HEYMÈS namelijk is de eerste (1829) en in de oorspronkelijke verhalen de eenige, die NEY van Frasnes uit te middernacht te Charleroi in ’s Keizers hoofdkwartier doet terugkomen, en vermeldt:

„L’empereur venait de rentrer; NEY soupa et conféra avec lui, depuis minuit jusqu’ à deux heures du matin,” en iets later: „à minuit il (NEY) rendait compte à Charleroi, des dispositions qu’il avait prises. L’empereur le retint à souper, lui donna ses ordres, et reçut le maréchal avec la franchise du camp; il lui fit part de ses projets et de ses espérances pour la journée du 16, qui allait bientôt commencer. Il s’entretint longuement avec lui dans la nuit du 15 au 16. Tous les grands officiers du quartier impérial purent l’attester . . .”

Deze laatste woorden — een beroep op ooggetuigen, naar mijn weten, niet afgewezen — zouden als klemmend bewijs voor dit nachtelijk bezoek kunnen gelden, indien er niet zooveel tegen ware in te brengen. Behalve de gronden, door HOUSSAYE voor zijn niet-erkennen van deze omstandigheid aangegeven (uitg. 1913, blz. 191, noot) zij hier nog op het navolgende gewezen. De aanvang der mededeeling „L’empereur venait de rentrer” is al niet juist. CHARRAS deelt mede (blz. 94), dat NAPOLEON te 8 uur te Charleroi was teruggekeerd. Te 9 uur schreef FAIN, ’s Keizers eerste kabinets-secretaris, op diens bevel aan zijn broeder JOSEPH 2) o. a.: „Monseigneur il est neuf heures du soir. L’Empereur qui est à cheval depuis trois heures du matin 3), rentre accablé de fati-

1) Zie bladzijde 18.

2) Corr. de NAPOLEON I, tome 28, p. 286.

3) In het bulletin, uitgegeven te Charleroi in den avond van den 15en staat o. a.: „A une heure du matin l’Empereur était à Jamioulx-sur-Heure (ten zuiden van Marchiennes). Indien dit als waar mag worden aangenomen — ik moet wel zoo spreken, want op de bladzijde vóór die, waarop dit bulletin (gedateerd Charleroi 15 Jun 1815 au soir) onder No. 22056 is afgedrukt (bl. 287) staat onder No. 22054 een brief, eigenhandig door den Keizer ondertekend, en gericht aan zijn broeder JOSEPH, „président du conseil des ministres, à Paris”, gedateerd: „Beaumont, 15 juin 1815, trois heures du matin”; een van beide tijdsbepalingen moet onjuist zijn — indien dan dit als waar mag worden aangenomen, zal de Keizer zich per koets uit zijn hoofdkwartier Beaumont daaraan hebben doen brengen. In rechte lijn is de afstand tusschen Beaumont en Jamioulx 20 K.M., om welken af te leggen wel 1½ uur mag worden gerekend. Het vertrek uit Beaumont moet dan op half twaalf in den nacht van 14 op 15 gesteld worden. In de koets kan NAPOLEON wat gerust hebben; doch het mag onder deze omstandigheden geen

gue. Il se jette sur son lit pour s'y reposer quelques heures. Il doit remonter à minuit..." Wij weten, dat NAPOLEON niet veel tijd noodig had om te slapen, maar indien hij zich dien nacht al vóór twaalf uur heeft doen wakken, dan kan men toch niet zeggen „qu'il venait de rentrer." Buitendien zou, indien hij voornemens was, te middernacht te paard te stijgen, hij zich twee uren door NEY hebben laten ophouden, wat toch stellig niet in zijn aard lag.

HOUSSAYE vermoedt, dat NEY omstreeks 9 uur een rapport aan NAPOLEON zal hebben gezonden; wij weten nu met zekerheid, dat hij dit rapport om 11 uur te Gosselies geschreven heeft (J.); wij weten, dat daarin niet met één enkel woord gerept wordt van een ontvangen bevel, om Quatre-Bras, maar alleen om Gosselies te bezetten, en dat daarin (met bijbehorend rapport van LEFEBVRE DESNOËTTES) alles stond, wat NAPOLEON noodig had te weten. Hoe kan men dan aannemen, dat NEY, zonder dat hij iets zeer buitengewoons had mede te deelen, in het begin van den nacht naar Charleroi zou zijn gereden, om daar misschien te vernemen, dat de Keizer sliep. Beiden waren zeer vroeg op de been geweest, hadden een groot gedeelte van den dag te paard doorgebracht, en . . . morgen wachtte hun weér een dag! HOUSSAYE vermeldt toch: „L'empereur arrête son plan dans la matinée du 16 juin, vraisemblablement à six heures, peut-être plus tôt," en wijst er nog op, dat hij om 4 uur zijn ordonnans-officier BUSSY naar Frasnes gezonden had, en dat SOULT om 5 uur op 's Keizers last aan NEY geschreven had, o. a. om hem de juiste opstelling van de korpsen van REILLE en D'ERLON te vragen (L.). Hoe weinig slaap NAPOLEON mocht noodig hebben, hij was toch een mensch en kon er dus niet buiten. Dat hem den 16^{en} een heete dag wachtte, was toch hoogst waarschijnlijk, en zal wel door hem* zijn ingezien. Die twee uren had hij zelfs door wat meer rust te nemen, beter kunnen gebruiken, dan door een nachtelijk gesprek met NEY, die nergens als een strateeg beschreven wordt. Men kan toch ook niet onderstellen, dat de beide veldheeren in dat tijdsverloop en bij die gelegenheid onder een grogje „een boom bleven opzetten."

GROUARD 1) vindt die nachtelijke samenspraak hoogst waarschijnlijk, omdat zij noodzakelijk was, zelfs zoo, dat, indien NEY niet uit zich zelve gekomen was, NAPOLEON hem had moeten doen roepen. De

verwondering wekken, dat toen na den overtocht van de Sambre de Keizer ongeveer te half een in den middag van 't paard steeg, en zich een stoel liet brengen, hij wel dra insliep en de toejuichingen der voorbij marcheerende troepen hem niet in zijn slaap stoorden (HOUSSAYE blz. 120 en 121). Die rust kan intusschen maar zeer kort geduurd hebben (hoogstens een uur), zoodat het volstrekt niet vreemd is, dat de Keizer 's avonds te 9 uur „accablé de fatigue" was. Indien hij te middernacht niet (als in dit briefje vermeld) is te paard gestegen — is het veel waarschijnlijker, dat hij wat langer dan tot middernacht zal geslapen hebben, dan dat NEY van 12—2 uur met hem zal hebben zitten praten.

1) La critique de la campagne de 1815. Paris 1904, p. 48, note 2.

maarschalk, die pas aangekomen was, moest toch op de hoogte gebracht worden van den algemeenen toestand. — Maar is dan 's Keizers schrijven aan NEY 's morgens 8 $\frac{1}{2}$ uur (**N.**) daartoe niet voldoende? Heeft een onderbevelhebber iets meer noodig te weten? Was daartoe ook nog een rit van 14 K.M. (heen en terug van Gosselies naar Charleroi) en een samenspraak van twee uren in het holste van den nacht noodzakelijk?, een tijd, die zooveel beter zelfs aan rusten kon besteed worden — rust heeft elk bevelhebber te zijner tijd evenzeer noodig om nieuwe krachten te verzamelen, en een helder hoofd te behouden. In dit hierboven genoemd schrijven (**N.**) wordt ook met geen enkel woord op het nachtelijk samenzijn gezinspeeld, evenmin als in de St. Helena'sche geschriften. Ook NEY zelf in zijn brief aan FOUCHÉ van 26 Juni (**K.**) — en dit is nog al van beteekenis — maakt er geen melding van 1).

Nog iets, indien die samenkomst te 2 uur 's nachts een einde had genomen, en NEY „à la pointe du jour” een aanval op Quatre-Bras had moeten doen, dan had hij, om 3 uur te Gosselies terugkomende, wel dadelijk alarm moeten laten slaan; want van Gosselies tot Quatre-Bras is 12 K.M., voor versche troepen 2 $\frac{1}{2}$ uur marcheeren. Om niet met een leege maag in het gevecht gevoerd te worden, stel ik den afmarsch te 4 uur (waarbij moet worden aangenomen, dat de soep gereed was), dan kunnen de troepen eerst te 6 $\frac{1}{2}$ uur te Quatre-Bras zijn: dit noemt men op den 16^{en} Juni niet „à la pointe du jour.” De troepen hadden dus eigenlijk terstond op marsch moeten gaan; NEY mocht zich geen oogenblik nachtrust gunnen!! Ook om deze reden geloof ik van dit nachtelijk bezoek niets. Om 7 uur ging REILLE te Gosselies naar NEY, om orders te vragen, die hem antwoordde, dat hij bevelen wachtte van den Keizer (**H.**).

De in REILLE's verhaal (**H.**) voorkomende woorden: „qui (NEY) était rentré dans la nuit à Gosselies” moeten ook al als bewijs voor die nachtelijke samenkomst dienen 2), ofschoon daaruit volstrekt niet blijkt, dat NEY uit Charleroi kwam. Zij kunnen m. i. veel gemakkelijker op andere wijze verklaard worden. Het gevecht bij Frasnes, waar de maarschalk bij tegenwoordig is geweest, was te 8 uur afgelopen. Is NEY toen onmiddellijk vertrokken naar Gosselies, dan zal hij daar omstreeks 9 $\frac{1}{2}$ uur aangekomen zijn. Het is volstrekt niet onmogelijk, dat REILLE, met het oog op den afgelopen dag en op wat hem den volgenden dag kon te wachten staan, zich vroeg ter ruste had begeven, en de terugkomst van zijn chef dus in den nacht stelt. Nog is mogelijk, dat NEY die te 11 uur aan den Keizer gerapporteerd heeft (**J.**), en daarbij het rapport van LEFEBVRE DESNOËTTES overlegde (**I.**), hetwelk te 9 uur is opgesteld, te Frasnes daarop is blijven wachten. Dan is hij

1) De beide betrokken personen — NAPOLEON en NEY — die beiden over de gebeurtenissen dier dagen geschreven hebben, vermelden dus van hunne nachtelijke conferentie niets.

2) GROUARD in de hiervoren aangehaalde noot.

tusschen half elf en elf uur te Gosselies teruggekomen, en dit uur mag zonder bezwaar met „dans la nuit” aangegeven worden. Opgemerkt kan hierbij worden, dat uit NEY's rapport blijkt, dat hij bij zijn terugkomst REILLE niet heeft kunnen vinden. Die lag vermoedelijk kalm in zijn mandje.

De slotsom van dit betoog is dus, dat NEY eerst den 16^{en} 's morgens te 11 uur de order bereikt heeft, om zich bij Quatre-Bras *op te stellen* (in de onderstelling dat dit zonder veel bezwaar zou kunnen geschieden), ten einde gereed te zijn, om naar Brussel te marcheeren (**N.**), dat in de order, door SOULT te 10 uur afgezonden (**R.**), op de mogelijkheid gewezen wordt, dat hij daartoe vijandelijke korpsen zal moeten slaan en vernietigen, en dat in het hem te 2 uur toegezonden bevel (**T.**) de woorden voorkomen: „l'intention de Sa Majesté est que vous attaquez aussi ce qui est devant vous.”

De verhalen, dat dit bevel reeds op den 15^{en} en in den nacht van den 15^{en} op den 16^{en} zou zijn gegeven, zijn afkomstig uit St. Helena; en zooals lord ROSEBERRY het in „The last phase” heeft uitgedrukt: „Het schijnt, dat er iets was in de lucht van St. Helena, hetwelk bellette, dat de waarheid er zich kon thuis voelen.”

De legende, dat NEY getalmd moet hebben, staat intusschen tegenover de onfeilbaarheid van NAPOLEON (?) zoo vast, en de noodzakelijkheid, dat Quatre-Bras zoo spoedig mogelijk bezet moest worden, is voor sommigen zoozeer axioma geworden, dat nog de vraag moet beantwoord worden: had de commandant van den linker vleugel, zelfs indien het bevel, om te Quatre-Bras stelling te nemen, *niet* was gegeven, hiertoe in den morgen van den 16^{en} Juni dan niet uit eigen beweging moeten overgaan, of althans zijne troepen vereenigd zoo dicht bij dit punt moeten opstellen, b.v. bij Frasné, dat hij het onmiddellijk bezetten kon, zoodra zulk een bevel hem bereikte?

Het komt mij voor, dat wanneer NEY — zooals hierboven is betoogd — *geen stellig bevel* ontvangen had, om Quatre-Bras te bezetten, hij hiertoe in den morgen van den 16^{en} geen ernstig gevecht mocht aanbinden, ja zelfs dat hij zonder bepaalde lastgeving de groote onder zijne bevelen geplaatste eenheden (korpsen of divisiën) niet mocht verplaatsen, tenzij hij aangevallen werd. Hij mocht, men zou kunnen zeggen, hij moest verkenningen laten doen, hij moest berichten verzamelen en naar het Groote hoofdkwartier zenden; maar meer niet — en dat wel te omdat NAPOLEON moest kunnen beschikken over die eenheden op de plaats, waar zij volgens het laatstgezonden avondrapport stonden, en 2e omdat NEY, als onderbevelhebber, door het aanbinden van een ernstig gevecht den opperbevelhebber niet mocht dringen in eene richting, die deze niet verkoos, en waardoor diens plannen zouden kunnen gedwarsboomd worden.

Het „allez et poussez l'ennemi” van den 15^{en} kan worden opgevat als: „dring den vijand zoover mogelijk terug”. De infanterie

had haar taak bij Gosselies afgedaan, en die dagtaak van $\frac{1}{2}$ drie 's morgens tot 5 uur 's namiddags (14 $\frac{1}{2}$ uur) onder grootte hitte was niet gering geweest; met de cavalerie wordt nog voortgedrongen, maar verder dan Frasne komt men niet; daar stuit men op den vijand, die op Quatre-Bras terugtrekt. Een enkele patrouille mag nog Quatre-Bras bereikt hebben; maar zonder artillerie (die hem niet heeft kunnen volgen) of infanterie kan LEFEBVRE-DESNOËTTES er niet aan denken, een aanval op die troepen te Quatre-Bras te doen. Gelukkig wordt hem (waarschijnlijk op last van NEY zelf) nog één bataljon toegezonden (I.), natuurlijk van de divisie BACHELU te Mellet, welk bataljon uiterst vermoeid te 9 uur te Frasne aankomt, en voorwaarts van het dorp geplaatst wordt, waarschijnlijk tot dekking van het bivak, hetwelk de cavalerie wel achter het dorp zal hebben betrokken; de staf of de staven misschien in het dorp.

Maar, „morgen bij het aanbreken van den dag — zoo schrijft hij in zijn rapport — zal ik een verkenningsdetachement naar Quatre-Bras zenden, om het zoo mogelijk te bezetten”; hij denkt, dat de Nassauers dan wel vertrokken zullen zijn. Die verkenning heeft ook plaats gehad. Ik lees dit in de woorden van het „Historisch verhaal der 2e divisie over de batailles van Les Quatre-Bras en Waterloo” 1): „Men blijft tirilleeren (d. i. in dien tijd: af en toe vuren) in de positie, waarin men zich bevindt, van tijd tot tijd de vijand met de artillerie in bedwang houdende, totdat Z. K. H. de prins van ORANJE op het terrein gekomen zijnde (d. i. omstreeks 6 uur 's morgens) nog meer troepen liet voortrukken enz.”; ik lees dit nog in het rapport door den majoor VON BRUNNECK 's morgens om 6 $\frac{1}{2}$ uur uit Quatre-Bras aan BLÜCHER gezonden: Der Feind hat Frasnés noch besetzt, und in der Nacht sind seine Patrouillen bis Sart-Dame-Avelines und über die Strasse nach Nivelles vorgeschoben gewesen, so dasz die Kommunikation zwischen den beiden Armeen in der Nacht unterbrochen gewesen ist... Die einzelnen Kanonen und kleinen Gewehrschüsse, welche Ew. Durchlaucht von Zeit zu Zeit hören, fallen bei Frasnés zwischen den französischen und belgischen Truppen 2); ik lees dit ook in NEY's rapport van 11 uur v. m. aan SOULT (S.): „Tous les renseignements portent qu'il y a 3000 hommes d'infanterie ennemie aux Quatre-Bras et très peu de cavalerie”. Verkenningen zijn er gedaan; maar het is LEFEBVRE-DESNOËTTES niet gelukt, met een verkenningsdetachement Quatre-Bras te bezetten, hetgeen die cavalerie-generaal zou gedaan hebben „s'il est possible” (I.).

En meerdere troepen mocht NEY niet naar voren en in gevecht brengen, vóórdat hij wist wat de Keizer wilde. Hij had nog niet de „ordre de mouvement” 3) ontvangen. Bij het vaststellen van zijne plannen omtrent het gebruik der troepen moest NAPOLEON rekening houden met ruimte en tijd, en daarom moest hij 's avonds, of althans 's morgens

1) DE BAS en DE T'SERCLAES DE WOMMERSOM III, blz. 304.

2) VON LETTOW VORBECK, NAPOLEON's Untergang 1815. S. 298.

3) Zie N. in het begin: „Vous recevez l'ordre de mouvement.”

vroeg, weten, waar de groote eenheden stonden. Wanneer nu de onderbevelhebbers willekeurig — naar hún inzichten — die troepen gingen verplaatsen, dan konden ze natuurlijk verwarring stichten. Dit is niet, wat men noemt, eene bewering „pour le besoin de la cause”; maar men kan dit ook uit de hiervoren gegeven officieele bescheiden lezen. NEY zendt den 15en 's avonds 11 uur een onvolledig bericht over de opstelling zijner troepen (**J.**). Als gevolg daarvan ontvangt hij den 16en te 5 uur 's morgens o. a. de vraag (zie **L.**): „Veuillez m'instruire si le 1er corps a opéré son mouvement, et quelle est, ce matin, la position exacte des 1er et 2e corps d'armée, et des deux divisions qui y sont attachées, en me faisant connaître ce qu'il y a d'ennemis devant vous, et ce qu'on a appris.” Jammer, dat we NEY's antwoord daarop niet in zijn geheel kennen.

Men leze verder **M.** en **N.**, om te zien, hoe NAPOLEON voor die verplaatsing bindende voorschriften gaf. Oorlog voeren van de onderbevelhebbers op eigen hand, zooals dit in de bondgenootschappelijke legers voorkwam, vindt men onder NAPOLEON's leiding niet. De Keizer hield zelf de touwtjes in de hand.

Naar mijn inzien mocht NEY dus in den morgen van den 16en ook niet eigen beweging tot de bezetting van Quatre-Bras overgaan, tenzij hij dit had kunnen doen met de te Frasnes aanwezige macht, bij wijze van verkenning, zooals LEFEBVRE-DESNOËTTES die had aangekondigd.

Het doel van deze studie is niet zoozeer geweest, om eene pleitrede voor den „brave des braves” te houden, dan wel om na te gaan, welke de kansen waren voor de Nederlandsche strijdmacht te Quatre-Bras om aangevallen te worden, en hoe groot het aantal troepen was, hetwelk PERPONCHER tegenover zich heeft gehad, vóórdat de eigenlijke aanval in den namiddag te twee uur van den 16den Juni een aanvang nam. Dat die kansen, zooals uit het bovenstaande blijkt, tot 2 uur toe gering zijn geweest, neemt niets weg van de groote verdiensten, die von NORMANN, de hertog van SAKSEN-WEIMAR, DE CONSTANT-REBECQUE, DE PERPONCHER en de prins van ORANJE zich hebben verworven door hunne achtereenvolgens uit eigen initiatief genomen besluiten, om Quatre-Bras te blijven bezetten, en die bezetting te versterken, zelfs toen bekend was, dat WELLINGTON andere bevelen gegeven had. Die besluiten en het stand houden tegen een groote overmacht, toen de aanval begon, zijn de aanleiding geweest, dat twee dagen later de slag van Waterloo heeft kunnen plaats hebben. Ten eeuwigen dage zal dit in de krijgsgeschiedenis ter onverwelkbare eere van de divisie-DE PERPONCHER vermeld worden.

Maar verder mogen wij niet gaan. Men mag niet spreken van een strijd tegen overmachtige Fransche troepen van den vroegen morgen van den 16en af tot na 3 uur, toen de Engelsche troepen kwamen opdagen. 's Morgens in de vroege zal LEFEBVRE-DESNOËTTES zijne den vorigen avond aangekondigde verkenning hebben willen doen, om

Quatre-Bras te bezetten, „s'il est possible" (**I.**); maar hij zal al spoedig hebben ingezien, ook door het vooruitschuiven van de Nederlandsche infanterie-posten voorwaarts, en steeds meer voorwaarts van den vier-sprong, dat de mogelijkheid, om aan zijn voornemen gevolg te geven, uitgesloten was. Er zijn over en weer wat schoten gewisseld, zelfs de artillerie heeft daarbij haar basstem laten hooren; meer is niet voorgevallen.

„Om 7 uren — zoo lezen we nog in het Historisch verhaal der 2e divisie — tatonneerde de vijand onze positie, en doet eenige cavalerie-aanvallen, welke echter met verlies aan des vijands zijde worden afgeslagen.

„In deze positie het een groot uur stil geweest zijnde, gelast Z.K.H. de Prins van ORANJE, dat de soldaten zouden rusten en er op de plaats zelve zou worden afgekookt.

„Tot nog toe had de vijand ons weinig sterkte vertoond; de troepen waar tegen men gevochten had, bestonden behalve uit een gedeelte infanterie van ligne, uit garde jagers, garde lanciers en rijdende artillerie van de garde (van het corps d'armée van den generaal REILLE 1).

„Het bosch van Villers-Peruin en de avenuen van Gosselies achter Frasne konden, wel is waar een groot aantal troepen masqueeren, echter moest men uit de bewegingen van den vijand opmaken, dat de demonstratie op Quatre-Bras een ander mouvement dekte, en het bij eene sterke reconnaissance blijven zou; terwijl het vrij levendig canonvuur in de directie van Sombref, eenen aanval op de Pruisen, welke zich aldaar terugtrokken, moest doen vermoeden, te meer wijl men niet denken kon, dat NAPOLEON sterk genoeg zijn kon, om op ieder zijner beide vleugels eene bataille te leveren.

... „Tegen één uur prononceert zich het mouvement; de preliminaire dispositiën doen zien, dat het den vijand van meening wordt, de attaque op Brussel door Quatre-Bras en Waterloo met kracht door te zetten...

„Inmiddels begint de vijand vele troepen te vertoonen, een zeer levendig tirailleurvuur heeft plaats op de geheele linie, masqueerende een groot mouvement van des vijands linker flank naar deszelfs regter...

„Wij verloren reeds veel volk, toen tegen halfdrie uren de vijand na het geschreeuw van Leeve de Keizer, op de geheele linie, van alle kanten met nadruk kwam attaqueeren..."

Dit verhaal, geteekend: „Hoofdkwartier te St. Leu Taverny den 25 October 1815, de colonel chef van den staf (van de divisie PERPONCHER) VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT" is zoo duidelijk mogelijk. De aangevallene partij vermeldt, dat de vijand eerst te één uur begint met de preliminaire dispositiën tot het gevecht, hetgeen te half drie in een nadrukkelijken aanval overgaat. De tegenpartij, de aanvaller, verklaart hetzelfde (zie **H.**): „Les 5e et 9e divisions et celle de cavalerie étant formées commencèrent l'attaque vers les deux heures..."

1) Alleen het bataljon infanterie behoorde tot REILLE's korps.

Generaal KNOOP leerde ons dan ook reeds in zijne studie over Quatre-Bras en Waterloo 1): „De geheele voormiddag van den 16en verloopt, zonder dat de Fransche troepen een aanval beginnen; er hebben niets anders plaats dan weinig beduidende schermutselingen... Het is eerst na één uur 's middags, dat men de Fransche colonnes uit Frasnes ziet opdagen en ten aanval oprukken enz.”

Eindelijk nog de vraag: zouden de Franschen met eenige kans op succes met de te Frasnes aanwezige macht een ernstigen aanval hebben kunnen beginnen in den vroegen morgen van den 16en Juni? Ook die vraag moet uit de officieele bescheiden beslist ontkennend beantwoord worden. LEFEBVRE DESNOËTTES had tegenover Quatre-Bras twee brigades cavalerie van de garde, die hare artillerie in den vroegen morgen zullen hebben aangetrokken, en één bataljon infanterie. Daarmede was geen aanval op de Nederlandsche divisie te beginnen. HOUSSAYE zegt ook 2): „Avec un seul bataillon et les lanciers et chasseurs à cheval de la garde, il était contraint d'attendre l'infanterie de REILLE pour commencer l'attaque”. De dichtst nabij zijnde Fransche troep was de divisie BACHELU (± 5000 man) te Mellet op een uur gaans afstands. VON LÖBEN SELS, en vermoedelijk op diens gezag ook DE BAS en DE T'SERCLAES nemen aan, dat de divisie BACHELU reeds 's morgens te Frasnes was. Eerstgenoemde zegt (IV. 515), dat zij te Frasnes gelegerd was gebleven, en in overeenstemming daarmede (blz. 468), dat zij in den avond van den 15en zeer laat in Frasnes was gekomen. Wij weten nu, dat dit niet zoo is, dat die divisie te Mellet is gebleven (**H.** en **J.**), en dat niet een der verdere officieele stukken er op wijst, dat NEY, die eerst na 7 uur uit Gosselies is vertrokken (**H.**), dus niet vóór omstreeks 8 uur te Frasnes zal zijn aangekomen, toen bevel heeft gegeven ter verplaatsing van die divisie, wat hij m. i. ook niet mocht doen, omdat hij nog kort geleden (te 7 uur) vóór zijn vertrek uit Gosselies op aanvraag de „position exacte” van het 1e en 2e korps had moeten melden (**L.**). De divisie BACHELU is eerst naar Quatre-Bras gekomen op de order, geteekend door HEYMÈS (**Q.**) HOUSSAYE vermeldt ook (blz. 198): „Vers une heure et demie, REILLE, qui marchait avec la tête de colonne de la division BACHELU, rejoignit NEY (te Frasne)” 3).

Was REILLE onmiddellijk afgemarcheerd, (zooals hij had moeten doen),

1) Krijgs- en geschiedkundige geschriften 1862. Tweede deel blz. 39.

2) Uitgave 1913, blz. 196.

3) Generaal FOY teekende den 17en Juni 1815 te Frasne in zijn dagboek op (Vie militaire du général FOY par M. GIROD DE L'AIN, p. 270): Le 16 on a été tranquille le matin. Vers midi on s'est mis en marche pour enlever la position des Quatre-Bras, très importante à cause de l'intersection des chemins et du point culminant.

L'empereur livrait bataille aux Prussiens en avant de Fleurus; on entendait son canon. Je suivais la division BACHELU... notre division JÉRÔME venait derrière moi; le 1er corps suivait. Nous avions avec nous la division de cavalerie du général LHÉRITIER (behoorende tot het korps van KELLERMANN).

toen generaal FLAHAUT ($\pm$ 10 uur) Gosselies gepasseerd had, dan was hij met zijn korps vermoedelijk twee uren vroeger te Frasnés aangekomen, en het mag onwaarschijnlijk geacht worden, dat, indien op dit tijdstip ($11\frac{1}{2}$ uur) de aanval begonnen was, de Nederlandsche divisie den strijd had kunnen volhouden tegen de twee divisiën 1) van REILLE's korps (D'ERLON's korps is door bijzondere omstandigheden niet op het slagveld verschenen), ééne brigade (QUITON) kurassiers van KELLERMANN en de cavalerie-divisie van PIRÉ (U). Die voorzichtigheidshalve 2) begane fout van REILLE is oorzaak geweest, dat de divisie-PERPONCHER alléén heeft kunnen blijven standhouden tot de Engelsche regimenten op het slagveld verschenen. Ook aan die fout heeft NEY niet de minste schuld.

Wanneer hier het aantal troepen, hetwelk van Fransche zijde in den morgen van den 16^{en} Juni tegenover de Nederlandsche divisie bij Quatre-Bras gestaan heeft, en dat, hetwelk na twee uur 's middags in gevecht is gebracht, tot de ware verhoudingen zijn teruggebracht, en geringër zijn voorgesteld 3) dan meermalen in de Nederlandsche verhalen geschiedt, dan wordt ook hiermede niets te kort gedaan aan de rechtmatige hulde, die naarmate de waarheid meer doorbreekt, langzamerhand door de schrijvers van alle natiën aan die troepen wordt toegekend. In de eerste plaats niet, omdat eerbetuigingen en lof, die op overdreven of onjuiste voorstellingen berusten, niet de geringste waarde hebben, integendeel der tegenpartij aanleiding geven tot belachelijkmaking en spotternij; maar ook niet, omdat de achtereenvolgens te Quatre-Bras bevelvoerende officieren in den waan hebben moeten verkeeren, dat zij eene groote overmacht tegenover zich hadden. Niet in de morgen-uren. Toen scheen het ook hun toe, dat slechts een verkenningskorps tegenover hen stond; 4) maar nog vóór dat de strijd aanving, „bekwam men, door een overgelopen adjudant-generaal en door gevangen genomen officieren en soldaten, de zekerheid, dat 8 divisiën infanterie en 4 divisiën cavalerie tegen ons waren, onder het opperbevel van den maarschalk NEY, enz.” 5)

1) De divisie GIRARD was door NAPOLEON achtergehouden en heeft deelgenomen aan den slag bij Ligny; de divisie JÉROME-GUILLEMINOT deboucheerde eerst te 3 uur uit Frasnés, nagenoeg gelijktijdig met de komst der Engelschen.

2) JOMINI spreekt in *Le Spectateur militaire* 1841 blz. 247 generaal REILLE van alle blaam vrij, is van meening, dat deze volgens de regels van de hoogere tactiek gehandeld heeft, en dat zelfs NAPOLEON niet anders zou hebben gedaan. Het komt mij voor, dat HOUSSAYE onder andere redenen hier terecht tegenover stelt: „Si les généraux en sous-ordre obéissaient aux lois de la grande tactique au lieu d'obéir aux ordres qu'ils reçoivent, ce serait dans les armées une singulière confusion.”

3) Volgens de sterkte-opgaven van DE BAS en DE T'SERCLAES telde de divisie PERPONCHER 8177 man, waar tegenover in gevecht zijn gebracht: van REILLE's korps de divisie BACHELU 5094, de divisie FOY 4975 en de cavalerie-divisie PIRÉ 2001 man; verder QUITON's brigade 777, totaal 12.847 man.

4) Zie hiervoren blz. 37.

5) Zie het verslag van kolonel VAN ZUYLEN bij DE BAS en DE T'SERCLAES, III. blz. 310. Die troepen waren er, en hadden tegen de stelling kunnen oprukken, ongetreurd nog de garde-cavalerie-divisie van LEFEBVRE-DESNOËTTES.

Desniettenstaande heeft de prins van ORANJE, die toen het opperbevel voerde, er niet aan gedacht, den hem toevertrouwd en post te verlaten; hij heeft daarentegen zijne troepen over eene groote uitgestrektheid terrein uitgebreid daardoor den schijn aannemende, alsof hij over eene veel sterkere macht beschikken kon en tijdens den slag heeft de twee-en-twintig jarige ORANJE-vorst, die nog nimmer een commando van eenig belang gevoerd had, zijne pas georganiseerde jonge troepen niet alleen doen stand houden, maar ook ten aanval doen oprukken tegen in den krijg geharde soldaten, aangevoerd door generaals als REILLE, KELLERMANN, BACHELU en FOY, onder het opperbevel van een oorlogsmann als NEY. Voor zoover die troepen niet uit elkaar geslagen zijn, zijn zij ná drie uur naast de Engelschen den strijd blijven voorzetten, en hebben zij als mede-overwinnaars voor het grootste gedeelte op het slagveld gebivakkeerd.

Overzichtskaart voor de operatiën van den veldtocht van 1815

